

SÁRÁNDI TAMÁS

NUNCIUSI JELENTÉSEK ERISZ ALMÁJÁRÓL

Az erdélyi görögkatolikus egyház helyzete a második bécsi döntés nyomán

2020-ban indult útjára Nunciusi jelentések címmel egy forrásközlés-sorozat, aminek célja ízelítőt nyújtani a Horthy-korszakban Magyarországon tevékenykedett nunciusok jelentéseiből. A sorozat legújabb kötete várhatóan 2023-ban fog megjelenni, ami a második bécsi döntés nyomán Észak-Erdély területén keletkezett és – elsősorban – a görögkatolikus egyházhoz kapcsolódó jelentésekből közöl egy válogatást. A sorozat eddigi hagyományaitól eltérően ez nemcsak a budapesti, hanem a bukaresti nuncius témába vágó jelentéseit is közli. A jelen szöveg ezen kötet egyik bevezető tanulmányaként is szolgál.

A tanulmány révén nem célunk a második bécsi döntés nyomán kialakult magyar–román viszony, de még a felmerülő egyházi kérdések teljes spektrumának vizsgálata sem, kizárólag a román görögkatolikus egyházhoz kapcsolódó egyes kérdésekre fogunk koncentrálni, hiszen más témákban (pl. az erdélyi római katolikus egyház) a közölt dokumentumok nem hoznak releváns újdonságokat. Ezzel szemben a majdani kötetben publikálásra kerülő dokumentumokat szeretnénk egy átfogóbb keretbe helyezni, elősegítve ezáltal azok értelmezését.

A kötet legnagyobb erénye, hogy együtt közli a budapesti és bukaresti nuncius jelentéseit ugyanazon témáról, és ez az újszerű megközelítés üdvözlendő, sőt, követendő példa kellene hogy legyen a további egyháztörténeti forrásközlések számára is. Ugyanakkor hátrány, hogy időkerete 1941 vége, mert a felmerülő kérdések és problémák későbbi alakulását nem tudjuk nyomon követni, ami pedig fontos lenne az átfogó értelmezéshez. Az általunk érintett kérdések alapvetően a magyar kormányzat görögkatolikus egyházzal kapcsolatos elképzeléseit tükrözik, de kitérünk a bevonulás során történt atrocitások, valamint az ún. 'templomrombolás' jelenségére is, hiszen ezek érintették a román görögkatolikus egyházat. A jobb érthetőség érdekében igyekszünk mindezt tágabb kontextusba helyezni, kitérve a két világháború közötti fejlődésre. Az itt közölt forrásokat más típusú, elsősorban diplomáciai forrásokkal ütköztetjük, de a helyi román görögkatolikus püspökségek anyagával is összevetjük.

A MAGYAR ÁLLAM ÉS A NEMZETISÉGI EGYHÁZAK VISZONYÁNAK ALAKULÁSA 1940-IG

A második bécsi döntés nyomán Magyarországhoz visszacsatolt észak-erdélyi területek révén megnőtt a keleti rítusú hívek száma, és egy új egyházrészrel is gazdagodott az állam. A magyarországi görögkatolikus egyház 1940–1944 között két egymástól el-

különülő részből állt: a hajdúdorogi és munkácsi püspökségből, amelyek az esztergomi érsekség alá tartoztak, valamint az észak-erdélyi román püspökségekből (szamosújvári-kolozsvári, nagyváradi és máramarosi), amelyek hivatalosan továbbra is a balázsfalvi érsekségnek voltak alárendelve, és közvetlenül a Vatikán alá tartoztak. Emellett még a visszacsatolt területen feküdt a balázsfalvi érseki tartomány területének egy része, amely a tágabb értelemben vett Székelyföldet jelentette. A magyar kormány távlati célja ezen szétföredeztettség megszüntetése és egy egységes görögkatolikus egyház létrehozása volt, amely Esztergomnak van alárendelve. Ennek első lépése lett volna a hajdúdorogi püspökség joghatóságának kiterjesztése Észak-Erdélyre. A Vatikán álláspontjának lényege abban ragadható meg, hogy a háború ideje alatt nem módosítja az egyházi (egyház-tartományi) határokat. Azokban az esetekben, amikor az új határ kettévágta a püspökségeket, helynököket kellett kinevezni és azok útján adminisztrálták az átcsatolt területeket. Az elképzelések kibékítése lehetetlen feladatnak tűnt, így megindult a kötélhúzás és a kompromisszumok sora, amelyek révén a Vatikán igyekezett mindkét felet kielégíteni.

A magyar kormányzat 1940 utáni, a román görögkatolikus egyházzal szembeni politikáját a kormányzati nemzetiségpolitikába ágyazva érdemes vizsgálni, mivel csak így lehet megérteni az egyházpolitikai lépések mozgatórugóit. A Horthy-kori magyar állam keresztény államként határozta meg magát, ahol fontos befolyással rendelkeztek az egyházak (a katolikus mellett természetesen a protestáns is), és törvény szavatolta az egyházak belső autonómiáját. A mindenkori állam ettől függetlenül úgy tekintett az egyházakra, mint politikai céljai elérése érdekében használható eszközökre. Míg a református és ortodox egyházak esetében könnyebb dolga volt ezek önállósága és nemzeti mivolta miatt, a katolikus egyházzal kapcsolatos ügyekben mindig egyeztetnie kellett a Vatikánnal is. Így végső soron kölcsönös függésről beszélhetünk, ahol az állam érdekeit korlátozta a Vatikán, míg a Vatikánnak tekintettel kellett lennie az állam érdekeire, mivel az egyházakat jelentős összegekkel támogatta a mindenkori állam.

1940-re megváltozott a magyar kormányzati hozzáállás az egyházi autonómiához, elsősorban a nemzetiségi egyházak esetében, és a román görögkatolikus egyházat is így kezelték. Ennek megértéséhez fontos figyelembe venni a dualizmus korában kiépült és intézményesült egyházi autonómiákat és az állam-egyház viszonyban a 20. század elején beállt változásokat. Az 1880-as évektől előtérbe került a hívek körében lezajlott asszimiláció kérdése, ami idővel mozgalommá alakult, és magyar püspökség létrehozását tűzte ki célul. A kormányzati politikától nem független asszimilációs folyamatok, az ezekből adódó konfliktusok, valamint a magyar és elmagyarosodott hívek különböző mozgalmi idővel a politika homlokterébe kerültek, és az egyházi célok egyre inkább politikai kontextusban jelentek meg. A dualizmus időszakának második felében a görögkatolikus egyház a román nemzeti mozgalom legfőbb zászlóvivőjévé vált. Ezzel párhuzamosan a román görögkatolikus egyházban egyre hangsúlyosabbá vált annak különállása és nemzeti jellege, ami furcsának hathat. A magyar jogfelfogás szerint ugyanis az országban csak egy katolikus egyház létezett, ennek legfőbb védjegye az egyetemesség volt. A két egyház-felfogás közötti különbség legélesebben az úgynevezett katolikus autonómia mozgalmon belül került felszínre. Az egyház arra alapozta önállóságát, hogy az 1853-ban létrehozott balázsfalvi érsekség közvetlenül a Vatikánnak volt alárendelve, egyházjogilag nem tartozott az esztergomi érsek alá, a primátus elismerése inkább csak hagyomány volt, mint jogi tétel. 1853 azonban csak egy több évszázados folyamat betetőzése volt, a 18. századtól kezdődően a római és görögkatolikus egyház fejlődése szétvált. Míg a 18. században a görögkatolikus hívek a munkácsi és balázsfalvi püspökségbe szervezve éltek

egyházi életüket, ez a helyzet a 19. század közepén megváltozott. A román érsekség felállítását követően a görögkatolikus egyház – ha jogilag nem is, de – gyakorlatilag két részre oszlott: a román görögkatolikus egyházzészre, amely külön, autonómiával rendelkező érsekségbe szerveződött, valamint a rutén egyházzészre, amely az esztergomi érsekségnek volt alárendelve és a munkácsi és eperjesi püspökségből állt. A két egyházzész fejlődése más utat követett. Míg a román hangsúlyosan felvállalta a nemzetiségi érdekek képviselését,¹ és területére mint kompakt nemzetiségi területre tekintett,² a rutén egyházzészben nem indult meg hasonló folyamat, a mindenkori püspököket és a papságot sikerült megnyerni a korabeli magyar nemzeteszmének, és nem is indultak meg szeparatista törekvések. Ezt a helyzetet idővel a Vatikán is szentesítette, a leiratokban külön román és rutén egyházzéről beszélt.³ Ebből kifolyólag a rutén és román püspökök is másképp viszonyultak a 18. századtól megjelenő magyar hívek nyelvi igényeihez. A rutén püspökök nem léptek fel a magyar nyelv egyházi életben való megjelenése ellen, sőt támogatták, viszont a 19. század második felétől a román egyházzészben csak megtűrt, olykor tiltott volt a magyar nyelv használata. A rutén (szláv) és román nyelv bevett, liturgikus nyelvnek számított az egyházzészben, a magyar viszont nem.⁴ A Vatikán is következetesen ragaszkodott ahhoz az állásponthoz, hogy nem engedélyezi a népnelv megjelenését az egyházzészben, csak holt nyelvé. Az egyházzészben használt szláv nyelv nagyon közel állt a ruténok nyelvéhez, és fokozatosan a román egyház is bevezette a nyelvújítást, így az élő román nyelvet használták, nem az elavult ó-románt.⁵ Az a furcsa helyzet állt elő, hogy a nemzetiségek használhatták saját nyelvüket a templomban, a magyar hívek viszont nem, vagy csak megtűrve.

1918, illetve Trianon következtében a görögkatolikus hívek elenyésző kisebbségbe kerültek Magyarországon a többi történelmi egyház híveivel összevetve. Ezzel szemben Romániában 1918-at követően a görögkatolikus egyházat nemzeti egyházzá minősítették, miközben a római katolikus egyház a protestáns egyházakkal együtt kisebbségi egyházzá vált. A vezető szerep az ortodox egyházzé volt, amelyet domináns egyházzá nyilvánítottak. A görögkatolikus egyház intézményi és számbeli növekedése elsősorban az állami nyomásra meginduló áttérésekben, valamint a templomépítkezésekben öltött testet. A román görögkatolikus egyház helyzete hivatalosan az 1927-ben megkötött konkordátum révén rendeződött.⁶ A tárgyalások már 1920-ban elkezdődtek, a dokumentumot több megszakítás után titokban írták alá. Az ortodox egyház az esetleges konkordátum hírére azonnal heves tiltakozásba kezdett, amit a román kormány kihasznál, hogy

1 A *folyamatot* a román történetírás úgy értelmezte, hogy mind a magyar kormányzat, mind a Vatikán elfogadta. BOJOR, Victor: *Episcopii diecesei gr.-cat. de Gherla acum Cluj-Gherla (1856-1939)* [Az egykori szamosújvári, ma kolozsvár-szamosújvári egyházzmezge püspökei]. Târgu Mureş, 1939. 565.

2 *Emlékirat a görögkatolikus magyarok részére kérelmezett új egyházzmezge alapítása ügyében*. 1910. Közli: Források a magyar görögkatolikusok történetéhez, 1906–1912. Szerk. VÉGHSEŐ Tamás – KATKÓ Márton Áron, Nyíregyháza, 2019. 222–242.

3 Uo.

4 A Vatikán a két esetre kivételként tekintett, amelyekre az egyházi unió miatt volt szükség. Élő nyelvet csak akkor lett volna hajlandó elfogadni, ha egy egész nép katolikus hitre való áttérése a tét. CĂRJA, Cecilia: *Biserică și politică. Înființarea episcopiei de Hajdudorog (1912)* [Egyház és politika. A hajdudorogi püspökség megalakítása 1912]. Cluj Napoca, 2012. 125.

5 SZABÓ Jenő: *A görög-katolikus magyarság utolsó kálvária-útja 1896–1912*. Budapest, 1913. 133.

6 NÓDA MÓZES: The Historical and Ecclesiastical Background of the 1927 Concordate Between the Vatican and Romania [Az 1927-ben a Vatikán és Románia között létrejött konkordátum történeti és egyházi háttere]. *Journal for the Study of Religions and Ideologies*. 2010 Winter. 285.

minél jobb feltételeket tudjon elérni. A Vatikánnak eleve nehéz dolga volt, mivel egy ortodox állammal szemben kellett eredményeket elérnie úgy, hogy egyszerre tegyen engedményeket, miközben tekintettel kellett lennie mind a görög, mind a római katolikus egyházra. Mindennek nem tudott eleget tenni, így igyekezett védeni az egyetemes katolikus szabadságjogokat, és ha kellett, engedményeket tett a római katolikusok rovására.⁷ A Vatikán beleegyezett, hogy a szatmári és nagyváradi római katolikus püspökségeket *aeque principaliter* összevonják, és az egész erdélyi római katolikus egyházat a bukaresti érseknek rendeljék alá. Ezzel szemben megmaradt a görögkatolikus érseki tartomány függetlensége, amely közvetlenül a Vatikánnak lett alárendelve, és az ország nyugati részén egy újabb püspökséget hoztak létre, ez lett a későbbi máramarosi püspökség.⁸ A konkordátum legnagyobb eredménye, hogy biztosítani tudta a katolikus vallás szabadságát, megteremtette a szabad kapcsolattartást a Vatikán, püspökségek és hívek között, elismerte a katolikus egyház státusát és a katolikus iskolák nyilvános jogát.⁹ A konkordátummal elégedetlenek voltak mind az ortodoxok, mind a római katolikusok,¹⁰ azonban az adott körülmények között nem volt mód előnyösebb feltételek elérésére.¹¹

A fent vázolt folyamatok eredményeként 1940-re a kormányzat magatartása radikálisan megváltozott a kisebbségi egyházakkal szemben. Míg a dualizmus időszakában a liberális állam törvényileg szabályozta az egyházi autonómiát és az állami támogatást, 1940-et követően ezek már nem voltak automatikusan elismert jogok, hanem a kisebbségpolitika és a magyar–román viszony alakulásának függvényévé váltak. Az 1940-es bevonuláskor meginduló tömeges menekülthullám elsősorban a román értelmiségieket érintette, a helyben maradt értelmiségiek $\frac{3}{4}$ -ét az egyházi elit adta, emiatt szerepe felértékelődött. A magyar kormányzat a román papokban látta a közösséget összetartó legfőbb szervező erőt, amely a nemzeti érzület ébrentartásában és a közéleti passzivitás megvalósításában öltött testet. A román közösség kontroll alatt tartása a román papok állandó megfigyelésében és karhatalmi vegzálásában nyilvánult meg. Az 1918 előtti párhuzamos, nemzeti egyházakkal szemben a magyar kormány az egységes nemzeti egyház létrehozásában és kiterjesztésében látta a megoldást, amely éket verne a magyar államhatalom szemében monolit tömbként működő román egyházi struktúrába. Ez részben a

7 Ilyen volt pl. a kolozsvári minorita rendház és templom átadása a szamosújvári püspökségnek, majd később a kolozsvári Kálvária templomé is. Ez nemtetszést váltott ki mind a rendből, mind a magyar püspökökből. MARTON JÓZSEF: *A Szentszék és Románia konkordátuma 1927-ben*. Erdélyi Múzeum (1995) 1–2. szám, 54–55.

8 A konkordátumban nem volt meghatározva a püspökség székhelye. 1930-ban jött létre, a központja pedig hosszas vita után Nagybányára került. Erre vonatkozóan lásd: TURCU, Lucian: *How did Baia Mare Become the See of the Greek-Catholic Bishopric of Maramureș?* [Hogyan lett Nagybánya a Máramarosi püspökség székhelye?] *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia* (2012) 2. szám, 83–108.

9 Legnagyobb hátrányának azt tartják, hogy nem sikerült elismerni az egyház vagyoni jogi alapját, és létrehozták az ún. Patrimonium Sacrum-ot (egyházi közpénztár), ami mindkét egyház vagyonát kezelte volna. A vagyon nagyobb része a római katolikus püspökségektől érkezett volna, annak kezelésében viszont a magyar püspökök kisebbségbe kerültek. Kompromisszumként az alapba nem az egyházi vagyonok kerültek, hanem a földreformkor kisajátított javakért kapott értékpapírok. MARTON JÓZSEF: *A Szentszék és Románia konkordátuma 1927-ben*. Erdélyi Múzeum (1995) 1–2. szám, 55–56.

10 Jancsó Elemér szerint a Vatikán engedményeit a legbuzgóbb katolikusoknak is nehezükre esett elfogadni. JANCÓSÓ Elemér: *A katolikus egyház helyzete Romániában*. Magyar Szemle (1928) 9. szám, 59.

11 A konkordátummal a magyar kormány sem volt elégedett, így gesztusképpen a megegyezés aláírásával egyidőben Magyarországgal is megkötötték az ún. *intesa simplicet*, amely a magyarországi püspökök kinevezését szabályozta. MARCHUT Réka: *A román konkordátum a magyar diplomáciában (1920–1929)*. Pro Minoritate (2014) Tél. 16.

dualizmus korában jelentkező magyarbarát egyházi mozgalmak felélesztését és továbbvitelét jelentette, azzal a különbséggel, hogy 1918 előtt ezek legfőbb célja az elért asszimilációs sikerek megóvása volt, míg 1940-et követően nemcsak a magyar/magyarára lett hívek védelme, hanem a további asszimilációs eredmények elérése vált elsődlegessé. A görögkatolikus egyház esetében a cél a hajdúdorogi püspökség joghatóságának kiterjesztése, esetleg újabb egyházközségek hozzá csatolása lett volna. A magyar kormányzat ezen törekvése ugyanakkor az egész nemzetiségpolitika fokmérőjeként is felfogható, mivel a nemzetiségpolitika alapjának tartott ún. Szent Istváni eszme lojalitásért cserébe kulturális, nyelvi és egyházi jogokat ígért. Ezen törekvések azonban eleve megkérdőjelezték a korábban törvényileg garantált egyházi autonómiát. A vallásváltoztatás érdekében gyakorolt folyamatos állami nyomás, a papok megfigyelése, adott esetben végzálása sokkal árnyaltabb képet nyújt, és a hivatalosan deklarált és elvek szintjén garantált vallásszabadság megkérdőjeleződött.

A ROMÁN GÖRÖGKATOLIKUS EGYHÁZ HELYZETE ÉSZAK-ERDÉLYBEN A MÁSODIK BÉCSI DÖNTÉS NYOMÁN

A második bécsi döntés révén visszacsatolt területeken a görögkatolikus egyház számított a legnépesebb felekezetnek. Az 1941-es népszámlálás tanúsága szerint több mint 960 ezer híve volt. A román lakosság 89%-a, ezzel a teljes lakosság több mint 1/3-a tartozott ezen felekezethez.¹² A nunciusi jelentések alapján a görögkatolikus hívek száma 900–950 ezerre tehető.¹³ A folyamatos menekülés és vallásváltoztatás miatt sem a román lakosság, sem a görögkatolikus hívek pontos száma nem ismert, előbbi általában 1 millió főre becsüljük, a görögkatolikusokét pedig 7–800 ezerre. A második legnagyobb felekezetnek a református számított megközelítőleg 600 ezer fővel, a római katolikus hívek száma több mint 536 ezer volt.¹⁴ Jól tükrözi a korabeli vatikáni felfogást, hogy Rotta nuncius legin-

12 *Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községenként. (Országhatáron kívüli terület).* Budapest, 1990. 6–7. A görögkatolikus egyház saját statisztikája szerint a hívek száma 1,1 millió fönel is több volt, ez túlzásnak tűnik. *Észak-erdélyi görögkatolikus egyház statisztikája.* 1944. március 11. Direcția Județeană Mureș a Arhivelor Naționale, [Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Kirendeltsége], Fond 112 Protopopiatul greco-catolic Târgu-Mureș [Marosvásárhelyi görögkatolikus esperesség iratai], (továbbiakban DJMS-Protopopiat), dos. 1929/1944. 32–33. f. A balázsfalvi érsekségnek kb. 100 ezer, a máramarosi és nagyváradi püspökségnek kb. 250–250 ezer híve lehetett, a többi a szamosújvári püspökséghez tartozott.

13 Az érintett három román görögkatolikus püspökség híveinek nagy része átkerült Magyarországhoz, míg az érseki tartománynak csak egy töredéke. Adatai szerint Magyarországhoz került 774 egyházközség, míg Romániánál maradt 94 egyházközség. A balázsfalvi érseki tartományból viszont csak 157 egyházközség került át és Romániánál maradt 475 egyházközség. *Melléklet Angelo Rotta nuncius 4094/40 (217) sz., Luigi Maglione bitoros államtitkárhoz írt jelentéséhez egyháziügyi statisztikai adatok Erdélyről.* 1940. szeptember 28. Archivio Storico della Segreteria di Stato – Sezione per i Rapporti con gli Stati, Affari Ecclesiastici Straordinari, Ungheria [Az Államtitkárság Történeti Levéltára – Államok közti Kapcsolatok Szekciója, a Rendkívüli Egyházi Ügyek Szent Kongregációja, Magyarország] (a továbbiakban ASRS AA. EE. SS. Ungheria) pos. 92A, ff. 229rv.; illetve *A görög-román és latin rítusú katolikus egyház egykor Romániában lévő egyházmegyéihez tartozó egyházközségek helyzetének összegzése a második bécsi döntés után.* 1940. október 24. ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 206r-207r. (A levéltári idézetek a Nunciusi jelentések készülő 3/3. sz. kötetében.)

14 Nem világos, hogy milyen forrásokra alapozva, de Rotta nuncius 1940 őszén jóval többre, 630 ezerre becsülte a protestáns lakosság számát, míg a római katolikusokét csak 450 ezer főre. Ezért aggódott a

kább a protestáns lakosság magas aránya miatt aggódott. Meglátása szerint Erdély mint a protestantizmus fellegvára él a magyar köztudatban, a hívek pedig mint nagy „hazafiak”, ami csak tovább fogja erősíteni a protestánsok amúgy is túlzott befolyását a politikai életben. Hiába van a katolikus lakosság döntő, 2/3-os többségben, a görögkatolikusokat nemzetiségük miatt a hazafiság vonatkozásában nem tartja mérvadónak.¹⁵

1940 őszén a román görögkatolikus érsekség Balázsfalva központtal működött, élén Alexandru Nicolescu érsekkel. Az érsekségnek négy püspökség volt alárendelve: a nagyváradi, szamosújvári, lugosi és máramarosi. Ezek közül az első három központ került vissza Magyarországhoz, azonban mivel kormányzati szempontból státusuk különböző volt, s mivel részletesen beszámolnak róluk a nunciusi jelentések is, érdemes rájuk röviden kitérni.

A kolozsvár-szamosújvári görögkatolikus püspökség helyzete volt a legrendezettebb. A püspökséget a 19. században alapították, püspökét, Iuliu Hossut pedig 1917-ben szentelték fel, működése ellen nem emelt kifogást a magyar kormány. A szamosújvári püspökséget az 1927-es konkordátum legfőbb nyertesének tekinthetjük, ugyanis székhelyét Kolozsvárra tette át, ahol megkapta a minorita rend teljes vagyónát (templomot, rendházat és földeket). Hossu püspök Magyarországon egyedüli román püspökként megkapta a felsőházi tagságot, amit elfogadott, de sosem szólalt fel a parlamentben.¹⁶ Rendszeresen részt vett a püspökkari konferenciákon is.¹⁷ Megítélése mégsem volt pozitív. Egyházi vonatkozásban nemtetszést váltott ki, hogy a visszacsatolást követő első püspökkari konferencián egy nyilatkozatot olvasott fel, amelyben jelezte, hogy a román görögkatolikusok továbbra is a balázsfalvi érsek suffragáneusainak tartják magukat, és reményét fejezte ki, hogy békében és egyetértésben tudnak élni a magyar néppel.¹⁸ A román püspökök magatartását Rotta nuncius sem helyezte, szerinte fontos lett volna a katolikus egység hangsúlyozása, aminek legfőbb fóruma a püspökkari konferencia.¹⁹

protestáns „túlsúly” miatt. Angelo Rotta nuncius 4050/40 (210) sz. jelentése Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz egy földrajzi térkép és statisztikai adat megküldéséről. 1940. szeptember 20. ASRS AA.EE. SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 165rv, 167r.

- 15 Saját szavai szerint: „a hazafiasság mérlegén nagyon keveset számít.” Angelo Rotta nuncius 4030/40 (217) sz. jelentése Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz Serédi hercegprímás felterjesztéséről. 1940. szeptember 14. ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 147rv-148rv, 154r.
- 16 1940. októberi eskütetele alkalmából maga Horthy kormányzó fogadta, ami egyedinek számított a román egyházi méltóságok között. A mindenkori miniszterelnökökkel is több alkalommal tárgyalt. *Angelo Rotta nuncius 4208/40 (235) sz. jelentése Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz a magyar kormányzat egyházügyi terveiről.* 1940. október 26. ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 20rv-21r.
- 17 1940–1944 között nyolc püspökkari konferenciát tartottak, Hossu ezek közül heten vett részt, ő képviselte a román görögkatolikus egyházat a magyar egyházzal szemben. GERGELY JENŐ: *Az erdélyi görög katolikus román egyház.* Regio (1991) 3. szám, 103. Az 1944. március 3–4-iki atrocitás miatt, amikor magyar fiatalok megtámadták a kolozsvári görögkatolikus teológiát, a román püspökök Hossuval való szolidaritásból úgy döntöttek, hogy nem vesznek részt többé a püspökkari konferenciákon. POP, Iosif: *Credința și apostolat. Memorii* [Hit és apostolság. Visszaemlékezés]. Coord. Dimitrie Poptămaș–Melinte Șerban. Târgu Mureș, 2004. 113.
- 18 *Melléklet Angelo Rotta 4172/40 [228] ikt. sz., Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz írt jelentéséhez Hossu püspök püspökkari konferencián elmondott beszédéről.* 1940. október 16. ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 33rv. Rotta nuncius szerint érvelését követően Serédi hercegprímás elfogadta a román püspökök különállását. Angelo Rotta 4172/40 [228] sz. jelentése Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz az erdélyi hírekről. 1940. október 19. ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 32rv, 34r. Más forrás ezt nem erősíti meg.
- 19 *Angelo Rotta 4172/40 [228] sz. jelentése Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz az erdélyi hírekről.* 1940. október 19. ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 32rv, 34r.

Másrészt politikai vonatkozásban kifogásolták, hogy aktívan részt vett az 1918. december 1-jei gyulafehérvári nagygyűlés megszervezésében, ő olvasta fel a Gyulafehérvári Határozatokat. A Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) részéről felvetődött emiatt esetleges leváltása,²⁰ de nincs információnk arról, hogy a magyar kormányzat bármikor is kezdeményezte volna. Hossu nagy tekintélynek örvendett, ő volt a rangidős püspök (1942-ben ünnepelte püspökké választásának 25. évfordulóját), és őt tekintették az észak-erdélyi román kisebbség legfőbb egyházi vezetőjének.²¹ Mindez egyféle védettséget és mozgásszabadságot biztosított számára, legtöbbször ő tárgyalt a magyar kormány képviselőivel,²² és adott ponton próbált közvetíteni a román és magyar kormány között.²³ Ugyanakkor a reciprocitási politika negatívumai is sokszor érintették. A román történetírás szerint két alkalommal is merényletet kíséreltek meg ellene, személyében pedig két alkalommal inzultálták. A püspöki székhely miatt – aminek átadását sokan sérelmezték katolikus körökben is – a miskolci minorita rend²⁴ az 1440/1941 sz. rendelet²⁵ alapján pert indított, és felmerült a székhely visszaköltöztetése Szamosújvárra.²⁶ Az ügy már 1940 őszén terítékre került, akkor Tisserant bíboros, a Keleti Kongregáció Titkára – Cassulo bukaresti nuncius nyomán – amellet érvelt, hogy fontos egyházi érdek fűződik ahhoz, hogy a püspökség székhelye Kolozsváron maradjon. Mivel a városban volt az ortodox püspökség is, fontos volt semlegesítése,²⁷ másrészt a város könnyebben elérhető

-
- 20 Beresztóczy Miklós, *a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium I. osztálya vezetőjének beszámolója erdélyi útjáról*. 1940. szeptember 10. Esztergomi Primási Levéltár (továbbiakban EPL), C. D/C, 5945/1941. A vatikáni követ jelentése szerint a Szentszék nem lepődött meg, hogy nem teljes a bizalom Hossu iránt. *Vatikáni követség jelentése az erdélyi görögkatolikusok helyzetéről*. 1940. november 10. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban MNL OL), K 64 Magyar Külügyminisztérium Politikai Osztályának rezervált iratai (továbbiakban K 64), 88. csomó, 34. tétel, 50–51. f.
- 21 Az 1940–1944 közötti időszakban Hossu hasonló szerepet töltött be, mint Márton Áron a dél-erdélyi magyarság életében.
- 22 Rotta nuncius is mint „ügyeskedő” embert jellemezte a püspököt. *Dai Rapporti del nunzio apostolico in Ungheria S. E. Mons. Angelo Rotta, Parte I: 1930-1939 – Angelo Rotta magyarországi nuncius politikai jelentéseiből, I. rész: 1930–1939*. Szerk. SOMORJAI ÁDÁM, Budapest 2022. 159–173.
- 23 CIUBĂNCAN, Vasile T.: *Episcopul cardinal Iuliu Hossu, personalitate a marilor evenimente istorice naționale* [Iuliu Hossu bíboros-püspök, a nagy nemzeti események személyisége]. *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Theologia catholica* (2004) 1. szám, 161.
- 24 *Budapesti követség jelentése M. Antonescunak a Hossu püspökkel folytatott beszélgetéséről*. 1941. október 9. Arhiva Ministerului Afacerilor Externe [Román Külügyminisztérium Levéltára], Bukarest, Fond 71/Transilvania [A Román Külügyminisztérium Erdélyre vonatkozó iratai]. (továbbiakban MAE, fond 71/Transilvania), vol. 200. 386–389. f.
- 25 Az 1440-es rendelet az 1921-es földreform felülvizsgálatának jogi alapját teremtette meg. 6. és 7. paragrafusa kimondta, hogy a román földreform során történt kisajátítások bírósági úton megtámadhatók. A rendeletre vonatkozóan bővebben lásd: TÓTH-BARTOS András: *Birtokpolitika Észak-Erdélyben 1940–1944*. Korall (2012) 47. szám, 101–125.
- 26 A magyar hatóságok a szamosújvári püspökség elnevezést használták hivatalos iratokban, ezzel is jelezve, hogy nem ismerik el az 1918 után történt változásokat. *Hossu püspök levele Ritter érseknek*. 1942. augusztus 12. Direcția Județeană Maramureș a Arhivelor Naționale, [Román Nemzeti Levéltár Maramaros Megyei Kirendeltsége], Fond 180 Episcopia greco-catolică Maramureș [Maramarosi görögkatolikus püspökség levéltára], (továbbiakban DJMM-Episcopia), dos. 4/1941. 83–92. f.
- 27 Tisserant a várost erős görögkatolikus közösséggel rendelkezőként írja le, a hívek számát pedig 38 ezerre teszi, ami túlzó. Az 1930-as népszámlálás szerint a város magyar többségű volt, a görögkatolikus hívek száma pedig 22 ezerre tehető. *Tisserant bíboros, a Keleti Kongregáció Titkárnak 591/40 ikt. sz. levele Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz a szamosújvári püspökség székhelyéről*. 1940. október 30. ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 17rv.

volt központi fekvése miatt.²⁸ Már ekkor felmerült a püspöki székesegyház visszaperléseinek lehetősége, Rotta nuncius egyetértett azzal, hogy a Vatikán vesse latba befolyását ennek elkerülése végett.²⁹ Az ügyek 1941 utáni alakulását a követek dokumentumai már nem követik nyomon, azonban más forrásokból tudjuk, hogy 1944-ig nem történt meg a rendezés.

A nagyváradi püspökséget 1774-ben alapították, az élén álló püspököt, Valeriu Traian Frențiu 1913-ban szentelték püspökké. Látszólag nem tornyosult akadály a püspökség működése elé, mivel mind a püspökség, mind a püspök már 1918 előtt is működött. A magyar kormányzat azonban nem akarta elfogadni sem a püspök, sem a püspökhelyettes személyét politikai magatartásuk miatt. Ugyanis 1940. augusztus 22-én Frențiu püspök részt vett egy pártértekezleten, ahol a jelenlevők aggodalmukat fejezték ki a magyar-román tárgyalások miatt, és hangot adtak nemtetszésüknek az esetleges népcserével kapcsolatban. A megoldást a fegyveres ellenállásban látták. Az ülés végén ilyen értelmű táviratot küldtek Turnu Severinbe Valer Pop miniszternek, a román delegáció vezetőjének, amelyet aláírt a püspök mellett Ioan Suciú segédpüspök és Nicolae Popovici ortodox püspök is.³⁰ Saját bevallása szerint Frențiu augusztus 24-én Belényesre utazott a püspökség ügyeit rendezni, és ott érte a bécsi döntés híre, akárcsak a magyar hadsereg bevonulása.³¹ Magyarország területére csak 1940. november 30-án tért vissza, a határ átlépésekor román diplomáciai útlevelet használt, amelyet a bukaresti magyar követség láttamozott. A magyar határőrség külföldieknek szóló formanyomtatvány kitöltésére kérte, ő azonban tiltakozott, mondván, hogy ő magyar állampolgár.³² A nagygyűlésen való részvétel és a bécsi döntés elleni tiltakozás miatt a magyar hatóságok úgy érezték, hogy Frențiu püspök kompromittálta magát és a püspöki tisztségét,³³ ezért ürügyet ke-

28 Tisserant bíboros, a Keleti Kongregáció Titkárának 591/40 tkt. sz. levele Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz a szamosújvári püspökség székhelyéről. 1940. október 30. ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 17rv.

29 Nem tudni, hogy Rotta nuncius miért tartotta fontosnak a püspöki székhelynek Kolozsváron való maradását. Angelo Rotta nuncius 6382/41 [N. Pr. 459] sz. jelentése Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz a román görögkatolikusok hívek helyzetéről. 1941. november 21. ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 77rv, 83rv.

30 Frențiu későbbi bevallása szerint vármegyei értekezleten vett részt, és nem írta alá a táviratot. *Frențiu püspök levele a Belügyminisztériumnak*. 1941. május 24. MNL OL, K 149 Belügyminisztérium rezervált iratai (a továbbiakban K 149), 104. doboz, 1941. 6. tétel, 1941-6-5463. 43–47. f.

31 Rotta nuncius nehezményezte, hogy Frențiu püspök nem vett részt a magyar csapatok nagyváradi bevonulásán, és már ekkor jelezte, hogy a magyar kormányzat valószínűleg nem fogja elfogadni személyét. Ezzel együtt pozitívan nyilatkozott személyéről. Angelo Rotta nuncius 4002/40 [N. Pr. 213] sz. jelentése Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz az erdélyi román sérelmekről. 1940. szeptember 7. ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 522rv-523rv. A nuncius Frențiu püspök magatartását a későbbiekben is nehezményezte. Angelo Rotta nuncius 4094/40 (217) sz. jelentése Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz erdélyi egyházak statisztikai adatairól. 1940. szeptember 28. ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 226rv-227rv.

32 *Magyar Külügyminisztérium feljegyzése Frențiu püspök belépéséről*. 1941. január 7. MNL OL, K 305 Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium, Töredék iratok (a továbbiakban K 305), 4. doboz. A püspök utólagos magyarázata szerint azért döntött román diplomáciai útlevelének használatára mellett, mert a magyar katonai hatóságok nem bocsátottak ki útlevelet. Azt azonban nem a román hatóságokkal, hanem a magyar követséggel láttamoztatta, jelezve, hogy magyar állampolgárnak tartja magát. Az útlevelet visszaküldte a román hatóságoknak. *Frențiu püspök levele a Belügyminisztériumnak*. 1941. május 24. MNL OL, K 149, 104. doboz, 1941., 6. tétel, 1941-6-5463. 43–47. f.

33 A későbbiekben Rotta nuncius azt is hibaként róta fel, hogy Frențiu püspök tartósan Romániában tartózkodott, emiatt személyét egyre védhetetlenebbnek tartotta. Angelo Rotta 4148/40 [225] sz. jelentése

restek a személyétől való megszabadulásra.³⁴ Mivel sem a püspökség alapítása, sem a püspök személye ellen nem lehetett elfogadható érvet felhozni,³⁵ a magyar hatóságok abba kapaszkodtak, hogy Frențiu valójában román állampolgár, mivel a bécsi döntés kihirdetésekor Belényesen volt a lakhelye, és nem optált Magyarország javára.³⁶ A magyar kormány kezdetben felvetette a Vatikánnak, hogy rendelje el, hogy a nagyváradi püspökség székhelye kerüljön át Belényesre, mivel a püspökség vagyona ott van,³⁷ majd kérte, hogy mondassák le Frențiu, s helyébe nevezzék ki Alexandru Rusu máramarosi, vagy Dudás Miklós hajdúdorogi püspököt.³⁸ A magyar kormánnyal való jó viszony megőrzése érdekében a Vatikán is hajlandó volt kompromisszumokra. 1940 novemberére belátta, hogy engednie kell Frențiu ügyében,³⁹ de a mindkét fél számára elfogadható kompromisszumos megoldás váratott magára. Ez amiatt is szükségessé vált, mivel a magyar kormányzat 1940 októberében hivatalos formában is a Vatikán tudomására hozta az észak-erdélyi katolikus egyházakkal kapcsolatos elképzeléseit, és egyértelműen jelezte, hogy számára elfogadhatatlan Frențiu püspök személye.⁴⁰ A magyar hatóságok feltehetően Frențiu kiutasításával akarták megoldani az ügyet, azonban a kínos epizód elmaradt, mivel 1941. június 5-én meghalt Alexandru Nicolescu balázsfalvi érsek és a Vatikán őt nevezte ki adminisztrátorként a helyére, ugyanakkor megtartotta a nagyváradi püspöki címét is.⁴¹ Frențiu 1941. augusztus 14-én végleg elhagyta az ország területét, Romániába távozott. Az egyház szabályai szerint Ioan Suciú püspökhelyettesnek kellett volna

---

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz a máramarosi egyházmegyéről. 1940. október 12. ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 222rv-223r. Tisserant bíboros, a Keleti Kongregáció Titkára is sürgette Frențiu püspök visszatérését, azzal a feltétellel, hogy szabadon gyakorolhassa teendőit. Eugène Tisserant bíboros, a Keleti Kongregáció Titkárának 545/40 ikt. sz. levele Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz a nagyváradi püspökség székhelyéről. 1940. október 23. ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 26rv.

- 34 A magyar hatóságok szerint Frențiu a megtorlástól tartva a bécsi döntés hírére távozott Belényesre, és csak a magyar hatóságok engedékenységét látva döntött a visszatérés mellett. Emellett felhozták ellene, hogy mindig szélsőségesen nacionalista volt, és 1918-ban elsőként tiltotta meg a császárt való imádkozást, ráadásul az 1930-as években aktívan részt vett az antirevizíós mozgalomban. *Nagyváradi rendőrség jelentése a Belügyminisztériumnak Frențiu püspökről*. 1941. január 20. MNL OL, K 149, 104. doboz, 1941., 6. tétel, 1941-6-5463. 41–42. f. Ezzel szemben Hlatky Endre, Bihar vármegye főispánja szerint Frențiu művelt, világlátott ember, ő az egyedüli román, aki tett valamit a város érdekében a két világháború között, fejlesztette a püspökséget, iskolát alapított, bérházat épített. *Hlatky Endre jelentése a Miniszterelnökségnek Frențiu püspökről*. 1941. augusztus 7. MNL OL, K 305, 4. doboz.
- 35 A szamosújvári püspök mellett a nagyváradi is felsőházi tagságot kapott, de nem vette át. *Pro memoria a visszacsatolt keleti és erdélyi részek egyházi ügyeinek rendezése tárgyában*. 1940. október. MNL OL, K 63, Külügyminisztérium Politikai osztályának iratai (továbbiakban K 63), 299. csomó, 1938–1940, 34. tétel, 6046/pol. 90–99. f.
- 36 Az érvelés nem állja meg a helyét, Frențiu csak látogatóban volt Belényesen. Állandó lakhelye Nagyváradon volt, így a bécsi döntés értelmében automatikusan megkapta a magyar állampolgárságot.
- 37 A Vatikán azzal utasította vissza, hogy a püspökség nagy része Magyarországon van, természetes, hogy a püspök is ott székeljen. *Esty Miklós, az Actio Catolica elnökének levele Serédi érseknek a nunciussal folytatott beszélgetésről*. 1940. EPL, C. D/C, 5945/1941.
- 38 Rusu püspök felvetése mögött a magyar kormánynak a máramarosi püspökség megszüntetését célzó szándéka húzódott meg, amelyet a Vatikán elvetett. *Beresztóczy Miklós, a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium I. osztálya vezetőjének beszámolója erdélyi útjáról*. 1940. szeptember 10. EPL, C. D/C, 5945/1941.
- 39 *Vatikáni követség jelentése az erdélyi görögkatolikusok helyzetéről*. 1940. november 10. MNL OL, K 64, 88. csomó, 34. tétel, 50–51. f.
- 40 Angelo Rotta nuncius 4208/40 (235) sz. jelentése Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz a magyar kormányzat egyházi terveiről. 1940. október 26. ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 20rv-21r.
- 41 *Vallás és Közoktatásügyi Miniszter levele a Belügyminiszternek Frențiu érseki adminisztrátorra történt kinevezéséről*. 1941. augusztus 11. MNL OL, K 149, 1941 6. tétel, 104. doboz, 1941-6-546352–53. f.

a helyébe lépnie. A magyar kormány azonban az ő személyét sem fogadta el, egyrészt ő is aláírta a bécsi döntés ellen szóló táviratot, másrészt magyarul sem beszélt. Rotta nuncius nehezményezte, hogy Suciú nem lépett kapcsolatba sem az egyházi, sem a politikai hatóságokkal, emiatt – az egyház érdekében – elfogadhatónak vélte, ha mindketten lemondanak tisztségükről.⁴² A kompromisszum értelmében végül Suciú püspökhelyettes Nagyváradon maradhatott, de a püspökség igazgatását Iuliu Hossu szamosújvári püspök vette át püspöki adminisztrátorként.⁴³

A máramarosi püspökséget 1918 után, a román konkordátum nyomán hívták életre. A püspökséget hivatalosan 1930 júniusában alapította XI. Pius pápa a *Solemni conventione* bulla által, élére Alexandru Rusu korábbi balázsfalvi kanonok került. A magyar kormány álláspontja az volt, hogy nem ismer el semmilyen 1918 utáni egyházi változást, mert a magyar parlament nem fogadott el róla törvényt. Rotta nuncius kezdetben úgy vélte, hogy amennyiben egyes – nem román – egyházközségeket leválasztanak róla, a máramarosi püspökség kormány általi elismertetése nem ütközik nehézségekbe,⁴⁴ a későbbiekben azonban már másképp vélekedett.⁴⁵ A magyar kormány kezdeti elképzelése arra irányult, hogy kezdeményezi a máramarosi püspökség megszüntetését, arra hivatkozva, hogy a bécsi döntés nyomán a Romániával kötött konkordátum érvényét veszítette, ami a püspökség megszűnéséhez vezet. Emellett kifogásolták, hogy a püspökség létrehozásakor nem gondoskodtak annak anyagi ellátásáról, így teljes fenntartása a magyar költségvetést terhelné. Harmadrészt, a máramarosi püspöki székhely magyar környezetben, Nagybányán van, amit a magyar lakosság nehezményez.⁴⁶ A későbbiekben a kormányzat belátta, hogy az eredeti elképzelés túl radikális, ezért az egykoron a hajdúdorogi és munkácsi püspökségekhez tartozó egyházközségek visszacsatolását követően a máramarosi püspökségnek a nagyváradival történő összevonását javasolta, élén Rusu püspökkel.

42 Angelo Rotta nuncius 4251/40 [N. Pr. 239] sz. jelentése Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz Suciú segédpüspök leveléről. 1940. november 2. ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 63rv, 75.

43 Egyes információk szerint Frenüü egészségi okokra hivatkozva vissza akart vonulni, helyettesévé Suciú neveztek ki, akit fel is szenteltek a bécsi döntés előtt. Frenüü nem őt szerette volna utódjának, azonban a nagyváradi kanonokok rossz viszonyban voltak a püspökkel, aki szerintük elherdálta a püspökség vagyonát. A magyar információk szerint Suciú sokkal jobban exponálta magát az antirevizíós mozgalomban, mint Frenüü. *Feljegyzés az észak-erdélyi görögkatolikus megyék újjárendezéséről*. 1942. Hajdúdorogi Görögkatolikus Püspöki Levéltár, Nyiregyháza (a továbbiakban GKPL), I-1-a. 433/1942. Román források nem erősítik meg az információkat, Suciúnak nem volt sok kötődése a nagyváradi püspökséghez, mivel csak 1940 nyarán neveztek ki segédpüspöknek, ezt megelőzően a balázsfalvi teológián tanított. Tevékenységére vonatkozóan lásd: CIUBĂNCAN, Vasile T.: *Episcopul auxiliar dr. Ioan Suciú martir al bisericii române unite cu Roma* [dr. Ioan Suciú segédpüspök, a román görögkatolikus egyház mártírja]. Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Theologia Catholica (2008) I. szám, 199–220.

44 Angelo Rotta nuncius 4030/40 (217) sz. jelentése Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz Serédi hercegprímás felterjesztéséről. 1940. szeptember 14. ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 147rv-148rv, 154r.

45 Saját szavaival élve: „A máramarosi egyházmegye elismerése keményebb dió lesz, mint gondoltam volna.” Angelo Rotta nuncius 4094/40 (217) sz. jelentése Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz erdélyi egyházak statisztikai adatairól. 1940. szeptember 28. ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 226rv-227rv. Meglátását feltehetőleg Serédi hercegprímás tervzetére alapozta, ami szerint a magyar kormányzat kisebb módosításokat követően elfogadja az új püspökség létét annak kihangsúlyozásával, hogy fenntartja magának a jogot, hogy döntsön egyes püspökségek létrehozásáról. Melléklet Angelo Rotta nuncius 4030/40 [217] sz. jelentéséhez Serédi hercegprímás tervzete az erdélyi egyházügyi helyzetről. 1940. szeptember 7. ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 149r-153r.

46 Az elképzelés kapcsán Rotta nuncius jelezte, hogy az érvek nem mindegyike megalapozott. Angelo Rotta 4116/40 [220] sz. jelentése Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz a máramarosi püspökségről. 1940. október 5. ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 232rv, 234rv-235r.

Ezen elképzelés került be a kormányzat hivatalos felterjesztésébe is.⁴⁷ A Vatikán, elsősorban Eugène Tisserant, a Keleti Kongregáció titkára⁴⁸ azonban ragaszkodott a máramarosi püspökséghez, egyrészt mivel az a Romániával kötött konkordátumnak is része volt, másrészt pedig azért, mert ebben vélte megtalálni a Romániával való jó viszony fenntartásának kulcsát. Tisserant bíboros azzal érvelt, hogy a püspökségre egyrészt a földrajzi nehézségek miatt van szükség, hiszen a terület hegyes, nehezen megközelíthető, messze van a szamosújvári püspöki székhelytől. Másrészt a térségben meginduló ortodox terjeszkedésben is veszélyt látott, és 1940-et követően ez tovább súlyosbodott Kárpátalja visszacsatolásával, hiszen a terület határossá vált azzal a térséggel, ahol már a 20. század eleje óta erősödőben volt a skizmatikus mozgalom.⁴⁹ Tisserant bíboros szerint az egyház érdeke az, hogy ne csökkentsék a román görögkatolikus egyház erejét, ez a püspökség pedig elsősorban a hívek lelki békéjét szolgálta. Másrészt, ha megmarad a három püspökség, az elégséges egy önálló érsekség létrehozásához, ami a bíboros távlati tervei között szerepelt.⁵⁰ A magyar kormányzat idővel belátta, hogy nem kezdeményezheti, és nem is várhatja el a Vatikántól egy általa szentesített püspökség megszüntetését, ugyanakkor azt is fontos kihangsúlyozni, hogy a máramarosi püspökség létrehozása mögött politikai érdekek is meghúzódtak, léte a román kormánynak tett gesztus volt. Elsősorban Serédi bíboros volt nehéz helyzetben, hiszen kezdetben támogatta a püspökség megszüntetését, majd igyekezett meggyőzni a kormányzatot annak lehetetlenségéről. A kormány helyzete sem volt egyszerű, nehezen tudta volna elmagyarázni, hogy miért szükséges egy új román püspökséget szentesíteni.⁵¹ Végül kompromisszum született: az erdélyi római katolikus püspökségek helyzetének rendezéséért (a szatmári és nagyváradai püspökségek szétválasztásáért, Scheffler püspök kinevezéséért) cserébe a magyar kormány elfogadta Rusu püspök személyét és a püspökség létét, habár hivatalosan soha nem szentesítette.⁵² Rusu püspök személye ellen nem volt kifogása a magyar kormánynak, hiszen információi szerint napi politikai ügyekkel soha nem foglalkozott⁵³ és többször

47 *Pro memoria a visszacsatolt keleti és erdélyi részek egyházi ügyeinek rendezése tárgyában.* 1940. október. MNL OL, K 63, 299. csomó, 1938–1940, 34. tétel, 6046/pol. 90–99. f.

48 Ugyanebben az időben Tisserant bíboros levélben megnyugtatta Rusu püspököt, hogy a Keleti Kongregáció nyomon kíséri a püspökség helyzetét. *Tisserant bíboros levele Rusu püspökhöz a püspökség helyzetéről.* 1940. október 5. DJMM-Episcopia, dos. 297/1940. 2. f.

49 Eugène Tisserant bíboros, a Keleti Kongregáció Titkárának N. 544/40 ikt. sz. levele Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz a máramarosi püspökségről. 1940. október 16. ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 213rv–214r.

50 Eugène Tisserant bíboros, a Keleti Kongregáció Titkárának 544/40 ikt. sz. levele Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz a máramarosi püspökségről. 1940. október 31. ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 219rv.

51 Rotta nuncius szerint Teleki miniszterelnök azzal érvelt, hogy „az erdélyi lélek nem fogadhatja el” a máramarosi püspökség létét, hiszen a magyar kormány által el nem ismert, a magyar hívekre nézve sérelmes konkordátum részeként jött létre. A nuncius ugyanakkor bízott benne, hogy a kormány álláspontja megváltozik, mivel Telekit – akivel jó személyes kapcsolata is volt – „jó katolikusnak” tartotta, aki majd fejet hajt, ha a Vatikán határozott álláspontjával találja magát szembe. Angelo Rotta nuncius 4171/40 (227) sz. jelentése Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz a máramarosi egyházmegyeről. 1940. október 19. ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 217rv–218rv.

52 *Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium előterjesztése a Külügyminisztériumnak az erdélyi katolikus egyház ügyeivel kapcsolatban.* 1940. október. EPL, C. D/C, 5945/1941.

53 Más források szerint mivel Rusu éveken át volt a lefontosabb görögkatolikus hitbuzgalmi lap, az *Unirea* főszerkesztője, többször korteskedett politikai cikkekben a Parasztpárt jelöltje mellett, s ez is szerepet játszhatott abban, hogy őt jelölték püspöknek. MAGDĂU, Petru – TURCU, Lucian–CĂRJA, Ioan: *Atitudinea Bisericii greco-catolice față de ceremonia încoronării suveranilor României de la Alba Iulia de acum*

felszólalt a szélsőségek ellen.⁵⁴ Így a máramarosi püspökség megmaradásához a Vatikán ellenállása mellett nagyban hozzájárult Rusu püspök személye is, aki meglepő nyitottságot mutatott a magyar hívek irányába: egyrészt kezdettől elismerte létüket, másrészt elképzelhetetlennek tartotta, hogy püspöksége alá továbbra is magyar hívek tartozzanak.⁵⁵ A kezdeti ígéretek ellenére a püspökség helyzete megoldatlan maradt. Rusu helyzetét 1943-ban a következőképpen foglalta össze: mivel az egyházmegye püspöke *de facto* el van ismerve, viszont *de iure* nincs, minden általa hozott döntés, bár kánonjogilag érvényes, polgárjogilag érvénytelen.⁵⁶

A legsajátosabb román görögkatolikus egyházi szervezet a visszacsatolt területen a Marosvásárhely központtal megszervezett székelyföldi vikariátusság lett. Ez valójában a balázsfalvi érsekség része volt, de mivel az érseki központ nem került vissza, Nicolescu érsek még a bevonulás előtt Iosif Pop marosvásárhelyi esperest⁵⁷ nevezte ki a vikariátusság élére. A magyar kormány elfogadta az elvet, hogy a kettévágott püspökségek helynökök útján kormányozzák az elcsatolt területeket, azonban nem értett egyet a balázsfalvi érsek döntésével, mivel elképzelése szerint a székelyföldi egyházközségeket visszacsatolták volna Hajdúdoroghoz.⁵⁸ Iosif Pop nem tűnt a legalkalmasabb jelöltnek, a bevonulás után ő is a menekülés mellett döntött, majd az érsek tanácsára maradt, és vál-

nouă decenii [A görögkatolikus egyház magatartása a gyulafehérvári királykoronázással kapcsolatban]. In *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica* (2013) 1. szám, 130.

- 54 *Beresztóczy Miklós, a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium I. osztálya vezetőjének beszámolója erdélyi útjáról*. 1940. szeptember 10. EPL, C. D/C, 5945/1941. Később rendőrségi forrás is megerősítette, hogy Rusu püspök ellen „politikai rendészeti” szempontból nem találtak kifogást. *Rendőrség nagybányai kapitányának jelentése Rusu püspökről*. 1942. március 26. MNL OL, K 28 Miniszterelnökség Nemzeti és Kisebbségi Osztályának iratai (a továbbiakban K 28), 84. csomó, 139. tétel, 1942-D-19125. 524. f. Habár Rotta nuncius Hossu püspöknél „merevbb” személyiségnek titulálta Rusu püspököt, jelentése szerint jó benyomást tett Csáky István külügyminiszterre. Angelo Rotta 4116/40 [220] sz. jelentése Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz a máramarosi püspökségről. 1940. október 5. ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 232rv, 234rv-235r.
- 55 Rusu hajlandónak mutatkozott visszaadni az egykor Hajdúdoroghoz tartozott egyházközségeket és a rutén egyházközségeket is, a munkácsi püspökséghez tartozó román egyházközségekért cserébe. *Rusu püspök francia nyelvű levéltervezete Tisserant bíboroshoz*. 1941. február 1. DJMM-Episcopia, dos. 298/1940. 7–14. f.
- 56 *Rusu püspök válaszai Ritter érsek kérdőívére*. 1943. február 18. 5–15. DJMM-Episcopia, dos. 4/1941. 47–65. f. Rusu püspök – látszólag önként – már 1941 során is kifejtette nézeteit Tisserant bíborosnak, amikor a hívek nemzetiség szerinti szétválasztását sürgette. A Szatmárnémetiben működő román és magyar (rutén) egyházközségek kapcsán kifejtette: „Lehetetlen tehát, hogy ez a centrum a maga román híveivel Hajdúdoroghoz kerüljön, mint ahogy azt sem tudom elképzelni, hogy az ottani ruténnek mondott, ám teljesen elmagyarosodott hívek, akik jelentős erőket mozgósítottak, román püspök joghatósága alatt maradjanak.” Alexandru Rusu máramarosi román görög katolikus püspök N. 365/41 ikt. sz. levele Tisserant bíboroshoz a máramarosi püspökségről. 1941. február 1. ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 6-10.
- 57 Névezettség miatt a szakirodalom gyakran összetéveszti a szentjebbi apáttal. Iosif Pop szentjebbi apátot a katonai hatóságok kiutasították, a kormány pedig lépéseket tett a Vatikánnal, hogy vonják meg tőle a címet is. *Pro memoria a visszacsatolt keleti és erdélyi részek egyházi ügyeinek rendezése tárgyában*. 1940. október. MNL OL, K 63, 299. csomó, 1938–1940, 34. tétel, 6046/pol. 90–99. f. A székely vikariátusság élére kinevezett Iosif Pop (1896–1985) Budapesten végezte a teológiát, 15 éven át Gáltón volt pap, majd 1937-ben marosvásárhelyi esperessé nevezték ki. 1948-ban letartóztatták, öt évet ült börtönben, majd haláláig visszavonultan élt Marosvásárhelyen. SIGMIREAN, Cornel: *Iosif Pop: Credința și posteritate* [Iosif Pop: Hit és az utókor]. Libraria (2004) 3. szám, 326–328.
- 58 *Pro memoria a visszacsatolt keleti és erdélyi részek egyházi ügyeinek rendezése tárgyában*. 1940. október. MNL OL, K 63, 299. csomó, 1938–1940, 34. tétel, 6046/pol. 90–99. f.

lalta a megbízatást. Távozási szándékát később megismételte,⁵⁹ az egyházi vezetés azonban végig kitartott mellette, Serédi primás is meghívta a püspökkari konferenciákra.⁶⁰ A Székelyföld abban is különbözött a többi püspökségtől, hogy itt volt a legnagyobb hatósági nyomás, amelynek eredményeként a papok többsége elmenekült. Az egykor Hajdúdoroghoz tartozó egyházközségek híveinek többsége vallást változtatott, az egyházközségek nagy része felszámolódott.

Iosif Pop, illetve a marosvásárhelyi eset kapcsán a nunciusi jelentések forrásértékére is érdemes kitérni. Mivel napi jelentésekről van szó, ezek nem hosszú, összefoglaló jelentések, elemzések, hanem az adatok azonnali közlései. Bár a nunciosok igyekeztek több forrásból informálódni, több esetben is megfigyelhető információik pontatlansága. Ezeket későbbi jelentésekben pontosítják, adott esetben korrigálják, olykor eleve jelzik, hogy a hozzájuk eljuttatott információ túlzó. A jelentések arról számolnak be, hogy Iosif Pop helynök az esetleges megtorlás elől elmenekült a városból, majd visszatérése után többször zaklatták, letartóztatták, távozásra ösztönözték.⁶¹ A város görögkatolikus templomában Jaross Béla római katolikus apátplébános misézett, míg Ioan Dredetianut, a marosvásárhelyi II. számú parókia papját bebörtönözték.⁶² A nunciusi jelentésekkel azonos időszakból több, Iosif Pop által írt beszámoló is fennmaradt, azonban egyik sem erősíti meg ezen információkat. Mindez nem csökkenti a nunciusi jelentések forrásértékét, amelyek a nagyobb folyamatok és főleg egyházi vonatkozások terén megbízhatóak. Helyi események vagy statisztikai adatok terén viszont érdemes őket más forrásokkal is összevetni.

A MAGYAR KORMÁNYZAT MÁSODIK BÉCSI DÖNTÉST KÖVETŐ NEMZETISÉGPOLITIKAI ELKÉPZELÉSEI A GÖRÖGKATOLIKUS EGYHÁZ KAPCSÁN

A nemzetiségi egyházak helyzete tükörképet ad a magyar nemzetiségpolitika gyakorlati megvalósulásáról. Egyrészt – a meghirdetett Szent Istváni elvekkel ellentétben – a magyar kormányzat legfőbb célkitűzése az volt, hogy az egyházi autonómiájukra támaszkodó nemzetiségi egyházak különállását felszámolja és egységes, a nemzeti céloknak alárendelődő egyházat hozzon létre, amelynek részei lettek volna a nemzetiségi egyházak is. Másrészt a román kisebbség számára az egyház jelentette az egyetlen hálózatot, amely átfogta az egész társadalmat, és amelyen keresztül a románok meg tudták magukat szervezni. Az egyház támadását, a vélt vagy valós sérelmeket a román lakosság úgy élte meg, mint legalapvetőbb jogainak megkérdőjelezését, ez pedig megnehezítette a lakosság integrálását a Horthy-kori magyar államba. Harmadrészt, a magyar állam

59 Maga helyett mindkét esetben Ioan Dredetianu marosvásárhelyi papot javasolta. *Iosif Pop helynök levele a balázsfalvi érsekhez optálási szándékáról*. 1940. november 5. DJMS-Protopopiat, dos. 1819/1940. 5. f., illetve *Iosif Pop levele Hossu püspöknek optálási szándékáról*. 1941. február 12. DJMS-Protopopiat, dos. 1849/1941. 31. f.

60 Összesen négy alkalommal vett részt. GERGELY: *Az erdélyi görögkatolikus* i. m. 103.

61 *Alexandru Nicolescu, a román egyesült egyház metropolitájának 7369-1940 sz. levele Andrea Cassulo nunciushoz*. 1940. november 22. ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 392, 393.

62 *Alexandru Nicolescu, a román egyesült egyház metropolitájának 24/40 sz. levele Andrea Cassulo nunciushoz*. 1940. szeptember. ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, f. 511; illetve *Andrea Cassulo nunciussal 6504/40 sz. jelentése Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz a magyar-román viszonyról*. 1940. október 15. ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, 458rv, 462rv.

egyházpolitikai célkitűzései révén igyekezett „feltörni” a román lakosság ellenállását, hogy lehetőséget biztosítson az esetleges asszimilációnak. Az észak-erdélyi román egyházakkal kapcsolatos politika két sarokpontja közül az egyiket a hajdúdorogi püspökség Észak-Erdély területére történő jogkiterjesztése képezte.

A bécsi döntést követően az érintett felek megfogalmazták a magyarországi görögkatolikus egyházzal kapcsolatos maximális célkitűzéseiket, amelyek homlokegyenest ellentmondtak egymásnak. A budapesti és bukaresti nunciusi jelentések egyidejű közlése leginkább e területen hoz újdonságot. Árnyalja a képet, és részleteiben mutatja be a különböző elképzeléseket, a mögöttük lappangó érdekeket. A bécsi döntést követő első napon Rotta nuncius már számolt azzal, hogy változásokra lesz szükség, akár személyi változásokra is.⁶³ Szeptember elején Rotta nunciushoz eljutott egy tervezet, és ő biztosra vette, hogy összeállításában Serédi hercegprímás is részt vett. A tervezet abból indult ki, hogy a Romániával kötött konkordátum érvényét veszíti, ez pedig automatikusan több dolgot is maga után von. Egyik a szatmári és nagyváradai püspökség összevonása, illetve a kinevezni szándékozott Napholcz Pál püspök személye, a másik pedig a máramarosi görögkatolikus püspökség léte. A tervezet azt is tartalmazta, hogy minden kettévágott püspökség határon átnyúló területeit a püspök kormányozhassa.⁶⁴ A következő jelentések ezen ’kiszivárgott’ jelentéssel foglalkoztak. Rotta nuncius igyekezett megérteni a magyar álláspontot, amely a Romániával kötött konkordátumot sérelmesnek érezte az erdélyi magyarságra és magyar egyházakra nézve,⁶⁵ azt azonban nem tartotta elfogadhatónak, hogy határváltozás miatt egy korábban megkötött konkordátum automatikusan érvényét veszítse. A korábban a munkácsi és hajdúdorogi püspökséghez tartozó egyházközségek visszacsatolásától nem zárkózott el, azt azonban kétségbe vonta, hogy a román kormányzat elfogadná a határokon átnyúló egyházkormányzatot, hiszen eleve tiltotta a konkordátum.⁶⁶ Rotta nuncius vélekedése azonban nem igazolódott be, mivel szeptember közepén Frențiu püspök már kérte a Vatikántól a román konkordátum vonatkozó részének, a III. cikkelynek a felfüggesztését, amely tiltotta, hogy a püspökök a határokon átnyúlóan igazgassák püspökségeik elszakított részét.⁶⁷

Cassulo bukaresti nuncius Rottához hasonlóan igyekezett megértést tanúsítani a román érdekek irányába. Leginkább a görögkatolikus egyház keleti jellegének megőrzéséért aggódott, amely megfelelő önálló keret nélkül veszélybe kerül, a híveket pedig az asz-

63 *Angelo Rotta nuncius 3975/40 [N. Pr. 210] sz. jelentése Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz a második bécsi döntésről.* 1940. augusztus 31. ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 638rv-639rv-640.

64 Emellett javasolták, hogy a román görögkatolikus püspökségek ismét kerüljenek Esztergom joghatósága alá, és a román kormányzat fizessen kárpótlást az erdélyi – elsősorban római katolikus – püspökségeknek a földreform során elszenvedett veszteségeikért. *Angelo Rotta nuncius 4030/40 (217) sz. jelentése Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz Serédi hercegprímás felterjesztéséről.* 1940. szeptember 14. ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 147rv-148rv, 154r.

65 Rotta nuncius megfogalmazása szerint: „a magyar kormány mindig úgy tekintett a román kormányra, mint más házában parancsolgató emberre szokás”. *Melléklet Angelo Rotta nuncius 4030/40 [217] sz. jelentéséhez Serédi hercegprímás tervezete az erdélyi egyháziügyi helyzetről.* 1940. szeptember 7. ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 149r-153r.

66 *Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz Serédi hercegprímás felterjesztéséről.* 1940. szeptember 14. ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 147rv-148rv, 154r.

67 *Melléklet Giuseppe Cesarininek, a Keleti Kongregáció Asszessorának Mons. Domenico Tardinihoz intézett 505/40 sz. átiratához Frențiu püspök leveléről a nunciushoz.* ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 160rv.

szimuláció fenyegeti.⁶⁸ Szerinte elvárható, hogy a magyar kormányzat biztosítsa a román nyelvű liturgiát, az egyházi intézmények fenntartását, cserébe viszont kívánatos a hűség és lojalitás a magyar állam hatóságai és érdekei irányába.⁶⁹ A román görögkatolikus egyház a bécsi döntést követően a legfontosabb feladatnak az egyház „önállóságának” megőrzését tekintette, vagyis azt, hogy az észak-erdélyi püspökségeket ne rendeljék Esztergom alá. Ennek kulcsát abban látták, hogy az átcsatolt három püspökségből hozzanak létre egy önálló érsekséget,⁷⁰ s annak élére Hossu püspököt nevezzék ki.⁷¹ A román fél „ragaszkodását” a máramarosi püspökség önállóságának megőrzéséhez ennek tudatában kell értékelni.

A magyar kormány 1940 októberében ismertette a Vatikánnal a katolikus egyházat érintő átfogó egyházpolitikai elképzeléseit. A római katolikus egyházzal kapcsolatban a legfontosabb követelés az volt, hogy az 1930-at követően egyesített szatmári és nagyváradai római katolikus püspökséget válasszák szét és élükre magyar püspököt nevezzenek ki.⁷² A görögkatolikus egyház kapcsán a kormány kérte az 1919-ben Hajdúdorogtól elcsatolt 74 egyházközség visszacsatolását,⁷³ ezáltal a joghatóság kiterjesztését a területre. A máramarosi püspökség felszámolását arra hivatkozva kérte, hogy 1918 után alapították, miután visszacsatolták a hajdúdorogi és munkácsi egyházközségeket. A magyar kormány továbbá kérte mind Frențiu, mind Suciu püspökök eltávolítását és a székelyföldi egyházközségek részére külön helynökség létrehozását a hajdúdorogi püspökség keretén belül. Az új határ által kettévágott püspökségek adminisztrálása terén időközben változás állt be, s most már elfogadta a magyar kormányzat is ordinariusok kinevezését, amennyiben az kölcsönösségi alapon történik.⁷⁴ A magyar tervezet egyrészt az 1918-as állapothoz való visszatérés szándékát tükrözte, másrészt semmilyen szinten nem vette

68 A jelentésből nem derül ki, de érdekes lenne megtudni, hogy Cassulo nuncius miért tartotta veszélyesnek egyházi szempontból a hívek esetleges asszimilációját, amennyiben az nem járt volna együtt vallásváltoztatással.

69 *Andrea Cassulo bukaresti nuncius jelentése Eugène Tisserant bíborosnak a román görögkatolikus egyház helyzetéről.* 1940. szeptember 10. ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 250r-252r.

70 Ezzel párhuzamosan javasolták egy újabb püspökség felállítását Románia területén Bukarest központtal. Az indok hasonló volt: maradjon meg a három püspökség, ami elegendő egy érsekség működéséhez. *Andrea Cassulo bukaresti nuncius 6470/40 sz. jelentése Eugène Tisserant bíborosnak a román görögkatolikus egyház helyzetéről.* 1940. október 6. ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 243rv-244r.

71 *Alessandro Nicolescu, balázsfalvi érsekének 5453/1940 sz. levele Tisserant bíborosnak a román görögkatolikus egyház helyzetéről.* 1940. szeptember 5. ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 245r-246r. Ezzel szemben Nicolae Bălan lugosi püspök inkább Frențiu püspököt javasolta új érseknek arra hivatkozva, hogy ő a rangidős, és neve már korábban is felmerült a balázsfalvi érseki szék kapcsán. *Andrea Cassulo bukaresti nuncius 6470/40 sz. jelentése Eugène Tisserant bíborosnak a román görögkatolikus egyház helyzetéről.* 1940. október 6. ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 243rv-244r.

72 Ezzel párhuzamosan elfogadták, hogy a kettévágott gyulafehérvári római katolikus püspökség magyarországi részére Márton Áron püspök Kolozsvár székhellyel helynökséget hozzon létre, amelynek élére Sándor Imrét nevezte ki. *Beresztóczy Miklós, a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium I. osztálya vezetőjének beszámolója erdélyi útjáról.* 1940. szeptember 10. EPL, C. D/C, 5945/1941.

73 A gyakorlatban ez 70 egyházközséget jelentett, a Maros és Küküllő megyei egyházközségek (Alsóboldogfalva, Székelyszenterzsébet, Nyárádbálintfalva és Oláhzászkod) nem kerültek vissza.

74 A tervezetre vonatkozóan lásd: *Pro memoria a visszacsatolt keleti és erdélyi részek egyházi ügyeinek rendezése tárgyában.* 1940. október. MNL OL, K 63, 299. csomó, 1938–1940, 34. tétel, 6046/pol. 90–99. f., illetve: SALACZ GÁBOR: *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt.* München, 1975. 87–88.

figyelembe a román egyház érdekeit és érzékenységét.⁷⁵ A tervezet elfogadása a bécsi döntés és az új határok elismerését jelentette volna a Vatikán részéről.⁷⁶

Román kormányzati körökben nagy rémületet keltett a magyar kormány elképzelése, hiszen a román fél úgy mérte fel, hogy a Vatikánban Magyarországnak jobb pozíciói vannak.⁷⁷ A román kormányzat mégis előterjesztette elképzeléseit, amelyek mindenben ragaszkodtak a *status quo* fenntartásához az 1927-es konkordátum alapján. Ragaszkodtak ahhoz, hogy az észak-erdélyi román püspökségek továbbra is a balázsfalvi érsekség részei maradjanak, és semmilyen szálon ne kötődjenek a magyar katolikus egyházhoz. Emellett Nicolescu balázsfalvi érsek felvetette, hogy az 1918-at követően Magyarország területén maradt 14 egyházközséget, amely korábban román püspökséghez tartozott, csatolják vissza.⁷⁸ Mint láthatjuk, a kormányzati elképzelések nem találkoztak a görögkatolikus egyház terveivel, amely elfogadta, hogy az észak-erdélyi püspökségek elszakadjanak Balázsfalvától.⁷⁹ Átmeneti megoldásként a szétszakított püspökségek ordinariusok révén történő kormányzását is elfogadhatónak tartotta, ezt a román kormányzat kezdetben ellenezte.⁸⁰

A Vatikán kezdettől igyekezett közvetítőként fellépni a két fél között, figyelembe venni mindkét kormány és egyház előterjesztéseit. Fontos volt számára, hogy megőrizze a jó viszonyt mindkét állammal, mivel ez volt az előfeltétele annak, hogy érvényesíteni tudja a katolikus egyház érdekeit. Ennek érdekében igyekezett mérsékelni a magyar követeléseket, másrészt betartani a Romániával kötött konkordátum előírásait. A görögkatolikus egyház ügyében a Keleti Kongregációnak volt döntő szava, ez pedig nem tudott túllépni az egykori sérelmen, hogy a hajdúdorogi püspökéig létrehozását megelőzően nem egyeztettek vele. Az élén álló Tisserant bíboros inkább a román érdekek szószólójának bizonyult. A Vatikán inkább a román javaslatokat látta támogathatónak, azonban teljes egészében egyik elképzelést sem tette magáévá. Mindenképp fontosnak tartotta, hogy biztosítsák a görögkatolikus egyház autonómiáját a liturgia, nyelv, egyházi

75 GERGELY JENŐ: *A katolikus egyház Magyarországon, 1919–1945*. Budapest, 1999. 84–85.

76 A magyar elképzelések lényegét hasonlóan látja Marius Bucur román történész is: BUCUR, Ioan-Marius: *Din istoria bisericii greco-catolice române 1918-1953* [A román görögkatolikus egyház történetéből 1918-1953]. Cluj Napoca, 2003. 102.

77 Érveik szerint a magyarok pozícióit eleve megszabta az, hogy Magyarország katolikus állam, amely hagyományosan jó kapcsolatot ápol a Vatikánnal. XII. Pius pápa 1938-ban (még bíborosként) részt vett a budapesti eucharisztikus nagygyűlésen, ahol a román érvelés szerint sikerült megnyeri őt a „magyar ügynek.” Harmadrészt tudták, hogy Serédi primásnak is jó kapcsolatai vannak a Vatikánban, ahol éveken át jogtanácsosként dolgozott. *Vasile Grigorcea román vatikáni követ jelentése Hajdúdorog kiterjesztésének ügyéről*. 1940. december 31. Közli: *România–Vatican. Relații diplomatice 1920–1950* [Románia–Vatikán. Diplomáciai jelentések 1920–1950]. vol. 1. Coord. Ioan Marius BUCUR. București, 2003. 176–179. A román félnek a Vatikánban Tisserant bíborossal volt a legjobb viszonya, akinek döntő szerepe volt a román érsekkel megvédésében. *Frențiu nagyváradi püspök levele ismeretlenhez Hajdúdorog ügyében*. 1940. december 7. DJMM-Episcopia, dos. 298/1940. 2. f.

78 Érvelése szerint csak rövid ideig, 1912 és 1919 között tartoztak Hajdúdoroghoz. *Alexandru Nicolescu balázsfalvi görögkatolikus érsek emlékirata XII. Pius pápához*. 1940. november. MAE, fond 71/Transilvania, vol. 206. 170–179. f.

79 A görögkatolikus egyház igényeinek előterjesztése érdekében Cassulo nuncius külön tanácskozást hívott össze, amelyen Nicolescu érsek, Bălan és Frențiu püspökök vettek részt. *Melléklet Andrea Cassulo bukaresti nuncius 6470/40 sz. jelentéséhez, amelyet Tisserant bíborosnak írt a romániai apostoli nunciatura épületében tartott püspöki konferencia jegyzőkönyvéről*. 1940. október 20. ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 247r-248r. Hasonló kezdeményezésről Rotta nuncius esetében nem tudunk.

80 *Andrea Cassulo bukaresti nuncius 6470/40 sz. jelentése Eugène Tisserant bíborosnak a román görögkatolikus egyház helyzetéről*. 1940. október 6. ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 243rv-244r.

intézmények és iskolák szabad működése terén, azt azonban nem támogatta, hogy egyházközségeket csatoljanak vissza a hajdúdorogi püspökséghez. Míg a Keleti Kongregáció elfogadhatónak tartotta, hogy hozzanak létre önálló érsekséget Magyarország, illetve egy újabb püspökséget Románia területén, a Szentszék kitarított a püspökségek határainak változtatásával mellett. Csak akkor fogadta volna el alárendelésüket egy új érseknek, amennyiben akadályoztatva lenne a püspökök működése.⁸¹ Domenico Tardini, a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának titkára is inkább a román püspökök felvetését tartotta támogathatónak. Szükségesnek látta a bukaresti új görögkatolikus püspökség felállítását, de az átmeneti helyzetre való tekintettel nem vélte időszerűnek. Az is nehezen volt indokolható, hogy míg a magyar kormánytól megtagadják a változtatásokat, a román fél kívánságára új püspökséget létesítenek. Szerinte is fontos lenne, hogy a püspök joghatóságát és mozgásterét ne korlátozzák, de belátva ennek megvalósíthatatlanságát, az ordinariusok kölcsönös kinevezését támogatta. Ugyanígy nem támogatta sem a máramarosi püspökségtől való elcsatolást, sem a püspökség esetleges összevonását.⁸² Az egymásnak ellentmondó javaslatok összeegyeztetése érdekében a Keleti Kongregáció, a Konzisztoriális Kongregáció és a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja részvételével tartott tanácskozáson javasolták megtárgyalni a kialakult helyzetet.⁸³ A kötetben közölt dokumentumok nem követik az 1941 utáni eseményeket, ezért a tanácskozás eredménye sem ismert, de más diplomáciai forrásokból tudjuk, hogy a görögkatolikus egyház kérdésében a Keleti Kongregáció és titkára, Tisserant bíboros tudta érvényesíteni akaratát. 1940 őszén Tisserant bíboros egy kompromisszumnak szánt megoldással állt elő: javasolta, hogy a Magyarországhoz került három román püspökségből szervezzenek önálló érsekséget, elszakítva azokat Balázsfalvától. Ez tulajdonképpen a román püspökök javaslatának átvételét jelentette. Meglátása szerint így könnyebben integrálható lett volna a terület a magyar egyházba.⁸⁴ A magyar kormány elutasította, mivel célja a román egyházi autonómia korlátozása volt. Egy négy éven át tartó, több fronton zajló küzdelem indult meg, amely csak az észak-erdélyi területek 1944-es elvesztése miatt zárult le⁸⁵ anélkül, hogy a legtöbb kérdésben bármilyen megoldás született volna.

81 Eugène Tisserant bíboros, a Keleti Kongregáció Titkárának 505/1940 ikt. sz. levele Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz a román görögkatolikus egyház helyzetéről. 1940. október 24. ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 242rv, 255rv.

82 Mons. Domenico Tardini a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának titkárának följegyzése az erdélyi helyzetről. 1940. november 2. ASRS, AA.EE.SS., Ungheria, 92A, ff. 490-498.

83 Luigi Maglione bíboros államtitkár 9558/40 sz. levele Tisserant bíboroshoz a román görögkatolikus egyház helyzetéről. 1940. november 8. ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 257r-258r.

84 Vatikáni követség jelentése az erdélyi egyházi ügyek rendezéséről. 1940. MNL OL, K 63, 299. csomó, 1938-1940, 34. tétel, 5732/pol. 3. f.

85 A román külügyminisztérium illetéke 1940-ben ezt úgy fogalmazta meg, hogy élet-halál küzdelem fog megindulni a román és magyar püspökök között, és a román püspökök feladata a román hívek nemzeti jellegének megvédése. *Román külügyminisztérium feljegyzése a hajdúdorogi püspökség ügyében.* 1940. MAE, fond 71/Transilvania, vol. 206. 257-258. f.

A HAJDÚDOROGI PÜSPÖKSÉG JOGKITERJESZTÉSÉNEK KÉRDÉSE A NUNCIUSI
JELENTÉSEK TÜKRÉBEN

A nemzetiségi egyházakkal szemben a magyar kormánynak megvoltak ugyanazok az eszközei (államsegély, nemzetvétség elleni perek, hatósági vegzálás), mint a dualizmus időszakában, azonban a negatív tapasztalatok miatt úgy vélte, hogy szorosabbra kell vonni a román egyházak felügyeletét, amelynek egyik lehetséges módozata az volt, ha sikerül ismét az esztergomi primás alá rendelni őket. Emellett továbbra is fontosnak tartotta a korábbi asszimilációs nyereségek védelmét, és 1940-et követően asszimilációs lehetőséget látott az észak-erdélyi magyar görögkatolikus hívekben és papságban.⁸⁶ Ennek elengedhetetlen feltétele volt az egyházközösségek visszakerülése Hajdúdoroghoz, ezáltal a román püspökségek területén is tevékenykedni tudtak volna magyar papok és egyházi szervezetek. Az elemzés során nem térünk ki a visszacsatolás teljes kérdéskörére, sem annak időbeli változására, csak a bécsi döntést követő elképzeléseket vázoljuk fel.

A politikai okok mellett a magyar kormányzatot az is motiválta, hogy a visszacsatolás mögött nemcsak nemzetiségpolitikai célok húzódtak meg, hanem a hívek lelki igénye is. A nemzetiségi hívek használhatták a görögkatolikus egyházban saját anyanyelvüket, míg az ismét többségi léthelyzetbe került magyar hívek nem. Ugyanis a magyar görögkatolikusok a terület visszacsatolása ellenére is a román egyház részei maradtak, a mise nyelve a román volt, és a közvélemény szemében is románoknak minősültek. Helyzetüket súlyosbította, hogy a román püspökök 1940-ig szándékosan magyarul nem tudó papokat küldtek ezen egyházközösségekbe, és ez 1940 után sem változott, amikor az esetek többségében a román pap elmenekült, így a hívek vagy éveken át pap és egyházi szolgáltatások nélkül maradtak,⁸⁷ vagy tovább folyt a román mise a régi/új pap irányításával.⁸⁸ A magyar kormányzat és püspökök emiatt több ízben is kifejezték aggodalmukat, a kormányzat attól félt, hogy ez elrománosodáshoz vezet,⁸⁹ az egyház pedig attól, hogy protestáns vallásra térnek át, esetleg valamely szektához csatlakoznak. Mindezt a magyar hívek hajdúdorogi püspöknek írt egyéni levelei szemléltetik legjobban.⁹⁰

86 Ulicsák Béla Szatmárnémetiben szolgáló magyar görögkatolikus pap már 1940 őszén jelezte, hogy a görögkatolikusok ügyének rendezése miatt fontos, mert csak ők képesek a vidék elmagyarosítására. *Ulicsák Béla szatmárnémeti pap levele a vallásváltoztatásokról*. 1940. november 18. GKPL, I-1-a. 126/1941. Hasonlóan vélekedett a Magyar Görögkatolikusok Országos Szövetsége (MAGOSZ) is: Hajdúdorognak nemcsak az a feladata, hogy biztosítsa a magyar híveknek a liturgiát, hanem az is, hogy visszaszerezze az elrománosodott híveket. *Magyar Görögkatolikusok Országos Szövetsége összegyűjtött bizonyítékai, melyeket a 73 erdélyi és székelyföldi magyar görögkatolikus parochiának a hajdúdorogi magyar görögkatolikus püspökséghez való visszacsatolása ügyében terjeszt elő*. 1942. április. MNL OL, K 28, 84. csomó, 139. tétel, 1943-D-24794. 769–774. f.

87 Érkörtvényesi hívek 1943-as levele szerint a falu papja a bevonulást követően elmenekült, de román papot nem hajlandók elfogadni. *Érkörtvényesi hívek levele az Új Kelet görögkatolikus lap szerkesztőségének*. 1943. augusztus 19. GKPL, I-1-a. 356/1943.

88 A román püspökök paphiányra hivatkozva nem pótolták az elmenekült papokat. Amikor mégis megtették, ugyanúgy magyarul nem beszélő papot küldtek. Ilyen volt pl. az érkenézi eset. *Csendőrség központi nyomozóparancsnokságának jelentése az érkenézi papszentelésről*. 1941. november 19. MNL OL, K 149, 1941, 6. tétel, 106. doboz, 1941-6-17488. 465. f.

89 A Belügyminisztérium szerint az egyszerű falusi lakosság fanatikusan követi papját, ami lassú elrománosodáshoz vezet. *Belügyminisztérium levele a Miniszterelnökséghez a magyar görögkatolikus egyházközösségek ügyében*. 1941. május 27. MNL OL, K 28, 12. csomó, 51. tétel, 1941-D-18868. 107. f.

90 Hámori Péter kutatásai szerint 1940-et követően kétféle magatartás figyelhető meg az egykori hajdúdorogi egyházközösségek esetében: míg a Szatmár-Bihar megyei hívek kéri visszacsatolásukat, a székelyföld-

1940 novembere folyamán a magyar kormányzat hivatalos formában is kérte az egykori hajdúdorogi egyházközségek visszacsatolását. A román görögkatolikus egyház, illetve hozzá tartozó püspökök azonban már ezt megelőzően megkezdték aknamunkájukat bármilyen visszacsatolás ellen. Ezek alapján úgy tűnik, hogy az egyház önállóságának megőrzése mellett a legfontosabb célnak a jogkiterjesztés megakadályozását tekintették, ami igazolja a magyar kormányzat törekvését, amennyiben ezt állította nemzetiségpolitikája középpontjába. Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy az érintett püspökök egyházi körökben és forrásokban szokatlanul erős kifejezéseket használtak a hajdúdorogi püspökséggel szemben: csak politikai oldalát hangsúlyozták, holott más esetekben (lásd máramarosi püspökség) a hívek lelki szükségleteinek kielégítése volt a legfőbb érv. A bécsi döntést követő napokban, de még a bevonulás megkezdése előtt, Nicolescu balázsfalvi érsek levelet írt mind a nunciusnak, mind Tisserant bíborosnak, és tiltakozott bármilyen esetleges jogkiterjesztés ellen, miközben a magyar kormány hivatalosan még nem is kérte ezt. Szerinte a Vatikán ezen egyházközségeket „végrelegesen” visszaadta a román püspökségeknek, és egy hasonló lépés olyan benyomást keltene, mintha a Vatikán „a hívek rovására sovinszta kormányok politikai befolyása alatt állna!”⁹¹

A magyar kormányzati tervekben, amelyeket – mint említettük – Serédi hercegprímással is egyeztettek, szeptember első napjaiban jelent meg azon igény, hogy az érintett egyházközségeket visszacsatolják.⁹² Kezdetben Rotta nuncius ezt elkerülhetetlennek vélte már csak a máramarosi püspökség létének megmentése érdekében is. Jelezte, hogy hasonló céljait már tudatta vele mind a munkácsi, mint a hajdúdorogi püspök.⁹³ Október folyamán Cassulo nuncius is jelezte a román püspökök félelmét az esetleges visszacsatolás miatt, és beszámolt arról, hogy az érintett településeken megjelentek egyének, akik – véleménye szerint – zaklatták a híveket.⁹⁴

A magyar és román kormányzat és hozzájuk kapcsolódó egyházak, illetve a Vatikán és katolikus egyház diplomáciai erőfeszítéseire, a visszacsatolásra vonatkozó kérést 1940. november 25-én továbbította a budapesti nuncius a Vatikánhoz. A magyar kormány

---

diek nem. Véleménye szerint ennek magyarázata a gyorsan lezajló vallásváltoztatás. HÁMORI PÉTER: *Görögkatolikus magyarok kálváriajárása Szatmárban 1940–1944*. Valóság (2015) 4. szám, 94.

91 Az érsek szerint: „... hallani sem akarnak arról, és mi, akik román területen maradtunk, mi sem akarunk hallani róla, hogy közülük legyen a szomorú emlékeztető hajdúdorogi egyházmegyéhez.” Mindezt azzal toldotta meg, hogy ennek bekövetkeztére a román kormányzat feltehetőleg úgy reagálna, hogy megszüntetné a romániai görögkatolikus egyházat. *Alessandro Nicolescu, balázsfalvi érseknek 5453/1940 sz. levele Tisserant bíborosnak a román görögkatolikus egyház helyzetéről*. 1940. szeptember 5. ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 245r-246r. Nem világos az összefüggés a két feltételezett esemény között, ugyanakkor az érsek tisztában volt azzal, hogy a vatikáni körökre az egyház létének veszélye hat a leginkább.

92 *Melléklet Angelo Rotta nuncius 4030/40 [217] sz. jelentéséhez Serédi hercegprímás tervezete az erdélyi egyháziügyi helyzetről*. 1940. szeptember 7. ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 149r-153r.

93 *Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz Serédi hercegprímás felterjesztéséről*. 1940. szeptember 14. ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 147rv-148rv, 154r. A kötet nem közli a hajdúdorogi püspök ekkori, sem 1940. október végén hivatalos formában megírt levelét, így nem tudjuk, hogy milyen érvekre hivatkozva kérte a visszacsatolást/jogkiterjesztést. Dudás hajdúdorogi püspök az egész időszak alatt meglehetősen passzív magatartást tanúsított.

94 Hasonló eseményekre több esetben is sor került, azonban nem világos, hogy ezek mennyire tekinthetők az illetők túlbuzgóságának és mennyire az állami szervek vagy püspökség tudatos lépésének. Suciú nagyváradi segédpüspök jelentése szerint ilyen esetek elsősorban a bihari és szatmári egyházközségekben fordultak elő, ahol a legjobban elmagyarosodott hívek éltek. Ezek aktívan kezdeményezték visszacsatolásukat. *Ioan Suciú segédpüspök levele Angelo Rotta nunciushoz a román panasokról*. 1940. október 23. ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, 73rv-74.

feltehetően gyors döntésre számított a Vatikán részéről, ahogy történt a Felvidék esetében is.⁹⁵ A Vatikán magatartása azonban 1940-re egyrészt a háború kitörése, másrészt a román görögkatolikus egyház megóvásának szándéka és a Romániával való jó viszony megőrzése miatt megváltozott. A Vatikán – elsősorban a görögkatolikus ügyekben illetékes Keleti Kongregáció – már a magyar kormányzat 1940. októberi, átfogó rendezést célzó beadványa kapcsán is amellett foglalt állást, hogy ne teljesítsék a visszacsatolásra vonatkozó kérést. Tisserant bíboros szerint így lehetett elkerülni azt, hogy ugyanazon területen több görögkatolikus püspöknek is egyszerre legyen joghatósága.⁹⁶ Rotta nuncius azonban megalapozottnak vélte a kormányzati és egyházi igényeket, kiemelve, hogy a hívek nagy többsége magyar anyanyelvű vagy az asszimiláció különböző fokán áll.⁹⁷ 1941 tavaszára érkeztek az első jelentések arról, hogy a Vatikán vonakodik bármilyen lépést tenni az észak-erdélyi görögkatolikus egyházi ügyek rendezésében. A legfőbb indokként a háborús helyzetet, a határok bizonytalanságát jelölte meg.⁹⁸ A Vatikán politikájára mindig az óvatosság volt jellemző, ebben az esetben sem akart elhamarkodott döntést hozni.⁹⁹ A másik érv Tisserant bíboros korábbi felvetése, miszerint amiatt sem fogadható el a kiterjesztés, mert két azonos rítusú püspökségnek ugyanazon területen nem lehet joghatósága.¹⁰⁰ A román fél értesült Tisserant felvetéséről, és diplomáciáját és propagandáját erre építette.¹⁰¹ A magyar kormányzat a katolikus egyházzal karöltve

95 Felvidéken a Vatikán hónapok alatt teljesítette a magyar kormány és egyház kérését, rövid időn belül egyesítették a Kassai és Rozsnyói római katolikus püspökségeket, 1939 júliusában pedig már az új magyar püspököt is kinevezték. A vatikáni diplomáciához képest gyors döntés mögött az állhatott, hogy nem számítottak újabb területi nyereségekre. GERGELY: *A katolikus egyház Magyarországon* i. m. 78–80.

96 Eugène Tisserant bíboros, a Keleti Kongregáció Titkárának 505/1940 ikt. sz. levele Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz a román görögkatolikus egyház helyzetéről. 1940. október 24. ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 242rv, 255rv. Tisserant bíboros szerint ezen felvetésével maga a pápa is egyetértett, habár az érv nem tűnik megalapozottnak, és nem veszi figyelembe a hívek lelki igényeit.

97 Szerinte természetesnek kell venni, hogy az érintett hívek az 1930-as népszámláláskor románnak, majd a bécsi döntést követően – illetve a később megtartott 1941-es népszámlálás során – magyar nemzetiségűnek vallották magukat. Angelo Rotta nuncius 4205/40 (234) sz. jelentése Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz a magyar kormányzat egyházi terveiről. 1940. október 26. ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 170rv, 180r.

98 A Vatikán nem fogadta el a háború ideje alatt bekövetkezett területi változásokat, másrészt a második bécsi döntést a tengelyhatalmak döntésének tekintette, amelyhez nem kérték jóváhagyását. Vasile Grigoreac román vatikáni követ jelentése Hajdúdorog kiterjesztésének ügyéről. 1940. december 31. Közli: *România-Vatican* i. m. 176–179.

99 A vatikáni követ jelentése szerint a Szentszék magatartása érthető, mivel csak évekkel a háború lezárását követően születtek döntések az utódállammal, sok esetben az egyházi határok 1940-ig érintetlenek maradtak. *Vatikáni követés jelentése a visszacsatolt területek egyházi ügyeinek a rendezéséről*. 1941. május 8. MNL OL, K 28, 10. csomó, 46. tétel, 1941-D-18430. 2–3. f. Csehszlovákiával 1927-ben kötötték meg az ún. *modus vivendi*-t, végleges megállapodás csak 1937-ben született, amelyet azonban Csehszlovákia szétesése miatt nem hajtottak végre. Romániával a konkordátum 1929-ben született meg. Mindezeknek ellentmond a Vatikán gyors döntése 1919-ben a hajdúdorogi egyházközségek ügyében.

100 *Frenyi nagyvárad püspök levele ismeretlenhez Hajdúdorog ügyében*. 1940. december 7. DJMM-Episcopia, dos. 298/1940. 2. f. Tisserant bíboros felvetése amiatt is meglepő, mivel annak ellenére, hogy a 19. század második fele óta a görögkatolikus egyházban a püspökségek szervezési alapja a nemzeti jelleg lett, folyamatosan léteztek olyan települések, ahol különböző püspökségekhez tartozó egyházközségek működtek egymás mellett. A hajdúdorogi püspökség megalakításakor a szatmárnémeti, nagykarolyi és nagyvárad két-két egyházközségből csak a rutén egyházközségeket csatolták át, és továbbra is fennállt a joghatóságok egymásra tevődése.

101 *Nagyvárad kanonok levele a balázsfalvi érseknek Hajdúdorog ügyében*. 1940. december 7. DJMM-Episcopia, dos. 298/1940. 3–4. f.

1944-ig folytatta a jogkiterjesztés érdekében folytatott erőfeszítéseit, azonban a Vatikán álláspontja a későbbiekben sem változott. Az eddig felsoroltak mellett befolyással lehetett az időközben nyilvánosságra került atrocitások ügye, valamint a 'templomrombolásoké'. A továbbiakban ezen két jelenségre térünk ki röviden a nunciusi jelentésekben előfordult esetek kapcsán.

A BEVONULÁS SORÁN TÖRTÉNT ATROCITÁSOK A NUNCIUSI JELENTÉSEK TÜKRÉBEN

A honvédség 1940. szeptember 5-én meginduló bevonulását a magyar lakosság kitörő lelkesedéssel fogadta. Ezt erősítik meg mind a korabeli sajtó- és magánbeszámolók, mind az azóta született munkák. Az öröm leírhatatlan volt, a magyar lakosság felszabadulásként, a bevonulást megelőző napok, hetek zaklatott időszakának végéként élte meg a pillanatot.¹⁰² A román lakosság ezzel szemben visszafogottan reagált az eseményekre, hazája elvesztéseként értelmezte a történeteket. Hasonlóan visszafogott volt a német lakosság is, ők horogkeresztes zászlókat tűztek ki házaikra és inkább Németországot éltezték. A zsidók a zsidóellenes törvények dacára inkább örömmel fogadták a visszacsatolást, hiszen az észak-erdélyi zsidóság nagy része magyarnak vallotta magát. A bevonulás megkezdése előtt Rotta nuncius még optimista volt: gyors, nagyobb atrocitások nélküli uralomváltást remélt, amely nem fogja érinteni az egyházi intézményeket és személyeket. E tekintetben megnyugtató választ kapott Serédi hercegprímástól.¹⁰³ Az egyházi közbenjárás azonban hiábavalónak bizonyult.

A második bécsi döntés a magyarok körében eufóriát váltott ki. Kevesen voltak azok, akik a hatóságokat és a hadsereget az esetleges veszélyekre figyelmeztették. Az augusztus 31-én kiadott irányelv óva intett bárkit a 22 év megtorlásától.¹⁰⁴ A bevonulás során elhangzott beszédek ellenére súlyos atrocitások történtek. Legismertebb az ördögkúti, az ippói (Szilágy vármegye) és az omboztelki eset, valamint a bánffyhunyadi (Kolozs vármegye) lincselés.

A román történetírásban szinte csak ezekről lehet olvasni, és a 80-as években megfogalmazott tételek hatásaként a román közvélemény legfőbb sérelemként mai napig az atrocitásokat emlegeti. Az esetek pontos rekonstruálásában továbbra is lényeges eltérések vannak a román és a magyar történetírás között, azonban az utóbbi évek magyar kutatásai nyomán¹⁰⁵ az atrocitás ténye, a magyar hadsereg felelőssége már nem vitatott.

A bevonulást követően azonnal megindult a „magyar nemzeti tér” kiépítése, ami a nem magyar jellegű vagy nyelvű épületek, tárgyak, feliratok, szobrok eltávolításában öltött testet, legyen az egy egyszerű román nyelvű helységnevtábla vagy cégtábla, egészen a frissen felépített görögkatolikus templomig. A felhőtlen lelkesedés több esetben is

102 A bevonuláskor a különböző városokban elhangzott beszédrészletekre, korabeli beszámolókra (és fényképekre) vonatkozóan lásd: ILLÉSFALVI Péter–SZABÓ Péter: *Bevonulás. 1940.* Barót, 2010.

103 *Angelo Rotta nuncius 3975/40 [N. Pr. 210] sz. jelentése Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz a második bécsi döntésről.* 1940. augusztus 31. ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 638rv-639rv-640.

104 Hasonló irányelvet a későbbiekben is megfogalmaztak. Egy október végén, a súlyos atrocitások után kiadott rendelet is azt hangsúlyozta, hogy „a románokkal szemben elviekben a magyar kultúrnívónak megfelelő eljárást kell tanúsítani”. *Levezényelt visszacsatolás. A magyar katonai közigazgatás Észak-Erdélyben, 1940.* Szerk. SÁRÁNDI Tamás, Csíkszereda, 2016. 38.

105 Elsősorban: ILLÉSFALVI Péter: „Édes Erdély itt vagyunk...” *Az erdélyi bevonulás során történt atrocitásokról.* Pro Minoritate (2004). Tavasz. 58–77.

tudatos rongálásba, inzultusba torkollott, amit már a hatóságok sem nézhetek tétlenül. Kolozsváron a bevonulás után napokig nem sikerült a hatóságoknak helyreállítaniuk a rendet a város románok által lakott Monostor negyedében.¹⁰⁶ A katonai közigazgatás több rendeletben is kérte a helyi parancsnokokat, hogy a román konzulátustól érkezett panaszok okának megszüntetésén fáradozzanak, hiszen a román lakosságot ért folyamatos inzultusok ártnak a Dél-Erdélyben maradt magyarság ügyének.¹⁰⁷

A két világháború között lezajlott román egyházi expanzió miatt, amely főleg az új egyházközségek és püspökségek létrehozásában, a nagyméretű földjuttatásokban és templomépítésekben nyilvánult meg, 1940–1944 között a magyar állam is megkülönböztetett figyelmet szentelt a papságnak, és jóval nagyobb mértékben avatkozott be az egyház belügyeibe, mint bármely korábbi periódusban. Ez a papok nagy részének állandó rendőrségi megfigyelését, gyakori letartóztatását, végső esetben kiutasítását jelentette, de megnyilvánult más formákban is. Minden egyházi rendezvény engedélyköteles volt és megfigyelése magától értetődött.¹⁰⁸

Az atrocitásokról az első hírek szeptember első hetének végére jutottak el Rotta nunciushoz, azonban ekkor még mindig optimista volt, csak az előrenyomulás során elkövetett zaklatásokra gondolt, természetesen tartva, hogy a román lakosságnak is tartózkodnia kell minden ellenséges magatartástól.¹⁰⁹

A bevonulást követően több parókus elmenekült a visszavonuló román közigazgatással, másokat a katonai közigazgatás ideje alatt hosszabb-rövidebb időre letartóztattak vagy internáltak. Emiatt több egyházközség hívek nélkül maradt és megszűnt. Pontos számadattal nem rendelkezünk, az viszont megállapítható, hogy pár hónap leforgása alatt a román egyházszervezet megroppant: az Észak-Erdélyben tevékenykedő 802 román nemzetiségű parókusból 542 maradt, a papok több mint 1/3-a eltávozott. A nagyváradi görögkatolikus püspökség 187 parókusából 1940 novemberére 120 maradt, 15 fő önként távozott, 40-et pedig kiutasítottak.¹¹⁰ A máramarosí püspökségben a 240 parókusból 232 maradt, nyolc önként távozott.¹¹¹ Október elejére már Rotta nunciuss számára is nyilvánvalóvá vált az atrocitások súlyossága. Azzal együtt, hogy elismerte a magyar–román ellenét évszázados voltát, elfogadhatatlannak minősítette a történeteket, és értetlenségét fejezte ki a kormány passzivitása miatt.¹¹² A későbbiekben az okot a román hatóságok kisebbségi lakossággal – elsősorban a magyarokkal – szembeni magatartásában jelölte meg, ami elemi erővel tört fel a magyar lakosságból s vezetett el az inzultusokig.¹¹³ A

106 Rotta nunciuss ezt minősítette a legsúlyosabb atrocitásnak, feltehetőleg nem jutott el hozzá a tömeges kivégzések esete. *Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz Serédi hercegprímás felterjesztéséről*. 1940. szeptember 14. ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 147rv-148rv, 154r.

107 *Levezényelt visszacsatolás* i. m. 38.

108 BENKŐ Levente: *Magyar nemzetiségi politika Észak-Erdélyben (1940–1944)*. Pro Minoritate (2002) ősz. 19–21.

109 *Angelo Rotta nunciuss 4002/40 [N. Pr. 213] sz. jelentése Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz az erdélyi román sérelmekről*. 1940. szeptember 7. ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 522rv-523rv.

110 Cassulo nunciuss a nagyváradi püspökség kapcsán 50 pap hiányáról tudott. *Andrea Cassulo nunciuss 6684/40 sz. jelentése Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz a román görögkatolikus egyházzól*. 1940. november 27. ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, 401rv, 410.

111 *Levezényelt visszacsatolás* i. m. 104.

112 *Andrea Cassulo nunciuss 6467/40 sz. jelentése Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz a románellenes intézkedésekről*. 1940. október 6. ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 465rv, 469.

113 Rotta nunciuss meglátása szerint: „az utóbbi húsz évben a románok nem jól bántak a magyarokkal, ennek részben van alapja. Ez a bánásmód főleg az alárendelt hatóságok műve volt, amelyek sok esetben tagad-

nuncius szerint az általa megkérdezett magyarok – bár elítélték a történeteket – a román papok kihívó viselkedésével, a dél-erdélyi magyarok ellen elkövetett kegyetlenségekkel magyarázták az atrocitásokat.¹¹⁴ A nuncius nem fogadta el a mentegetőzéseket, és kifejtette, hogy mindig van mód a túlzó nacionalista elemek megfűkezésére, amiben az egyház is segítségére lehet a hatóságoknak.¹¹⁵

Korabeli román jelentések 3000–3500 főre tették a román elitet, amelyből kb. 500 volt a tanárok és mintegy 900 a papok száma. Az értelmiségiek kb. 25–30%-át tették ki a papok, akik $\frac{3}{4}$ -e a görögkatolikus felekezethez tartoztak, ők alkották az észak-erdélyi román elit legnagyobb csoportját.¹¹⁶ A korabeli magyar felfogás szerint a román elit megfertőzte a „nagyromán eszme” és semmilyen kormányzati eszközzel nem lehet megnyerni a magyar állameszmének. Ez azonban nem ért le a román parasztok szintjére, és úgy gondolták, hogy ha ezt a népréteget „megfosztják” elitjétől, ismét lojálisává válik.¹¹⁷ Ezért a feladat az egyre jobban leszűkülő elit ellenőrzése és elszigetelése a falusi lakosságtól. A papok szerepe 1940-et követően amiatt értékelődött fel, mivel az egyház jelentette szinte az egyetlen olyan hálózatot, amely lefedte a teljes román lakosságot.¹¹⁸ Viszszatérő elemként felmerült, hogy a román papok pótlása érdekében a magyar kormányzat engedélyezze az elmenekült papok visszatérését. A kérést Rotta nuncius vetette fel 1940. november elején a kormányzatnak.¹¹⁹ Ezt megelőzően is több esetben kapcsolatba lépett Teleki miniszterelnökkel, illetve Csáky külügyminiszterrel, valamint Serédi hercegprímással, konkrét névsorokat adva át a letartóztatott vagy kiutasított parókusokról. A kormányzat kezdetben nyitottnak mutatkozott az ügyben, azonban Serédi hercegprímás

---

hatatlanul nem voltak körültekintőek és méltányosak. Buzgólkodásukban zaklatták az embereket, ami haragot keltett az elnyomottak szívében. És most, amikor szabad kezet kaptak, kitört belőlük a pártoskodó szenvedély, és szinte minden román megmozdulásban vagy felindulásban a lázadás kezdetét látva, kegyetlenül lesújtanak bármelyik társadalmi osztályra.” *Andrea Cassulo nuncius 6504/40 sz. jelentése Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz a magyar–román viszonyról.* 1940. október 15. ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, 458rv, 462rv.

- 114 *Angelo Rotta 4172/40 [228] sz. jelentése Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz az erdélyi hírekről.* 1940. október 19. ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 32rv, 34r.
- 115 Rotta nuncius meglátása szerint: „a politikának nem kellene túlságosan ránehezednie a lakosságra és veszélyeztetnie a vallási érdekeit, és amikor azt kéri tőle, hogy tartsa tiszteletben az állam törvényeit, meg kellene hagyni neki a saját nyelvén elérhető lelki ellátás jogát és ősi hagyományait. Én nem tudom, hogyan hagyhatja egy kormány lelkipásztor nélkül a népeket”. *Andrea Cassulo nuncius 6590/40 sz. jelentése Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz a román görögkatolikus egyház helyzetéről.* 1940. november 3. ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, 362rv, 364.
- 116 A magyar források 1124 papról tesznek jelentést, ebből 920 görögkatolikus és 204 ortodox. *Jelentés az észak-erdélyi román papok kongruaiügyében tartott értekezletről.* 1943. március 20. MNL OL, K 28, 84. csomó, 139. tétel, 1943-D-20646. 2–10. f.
- 117 Erre vonatkozóan lásd: SÁRÁNDI Tamás: *Nemzetiségi közeposztály helyzete Észak-Erdélyben 1940 őszén. Példák a katonai közigazgatás időszakából.* Modern Magyarország (2013) 1. szám, 141–165. A korabeli magyar elit végig hitt ebben, és nem számolt a többségi lét és a két világháború közötti időszak román nemzetfelfogásának hatásával.
- 118 Székelyföldön pl. teljesen felszámolódtak az egyházi hierarchia, a térség román elit nélkül maradt. *Kolozsvári román konzulátus jelentése a székelyföldi ortodox egyház helyzetéről.* 1941. május 2. MAE, fond 71/Transilvania, vol. 206. 333–337. f. Hasonló összeomlás figyelhető meg Máramaros és részben Szatmár vármegyében is, ezt azonban részben pótolni tudta a megmaradó görögkatolikus egyházi hierarchia. *Kolozsvári román konzulátus jelentése a román egyházak helyzetéről.* 1941. szeptember 30. MAE, fond 71/Transilvania, vol. 200. 309–322. f.
- 119 *Luigi Maglione bíboros államtitkár 63 sz. rejteltávirata Angelo Rotta nunciushoz a román papok kiutasításáról.* 1940. november 9.

jelezte, hogy a visszafogadás csak azon parókusok esetében jöhet szóba, akiket a hatóságok utasítottak ki, s akikkel szemben hatóságok „különleges bünt” nem tudnak felhozni.¹²⁰ A VKM politikai ügynek minősítette a kérdést, mivel ez elsősorban a Székelyföldet érintette, a döntő szót azonban a Miniszterelnökségnek kellett meghozni. Javasolta, hogy előzőleg kérjék ki az érintett főispánok véleményét is.¹²¹ A négy főispántól beérkező jelentés jól tükrözi a korabeli politikai felfogást, amely nemkívánatosnak tartotta a román papok jelenlétét a Székelyföldön. Válaszaikban ugyanis – egy kivétellel – nem támogatták, hogy bármelyik elmenekült vagy kiutasított pap visszatérjen. Érvként korábbi magatartásukat, a politikai életben való aktív részvételüket, valamint a vallásváltoztatásban és templomépítkezésben játszott szerepüket emelték ki.¹²² A kivizsgálás eredményét a Miniszterelnökség közölte a VKM-mel, és jelezte, hogy nem kíván lépni az ügyben.¹²³ Információnk szerint nem is tért vissza egyetlen elmenekült pap sem a területre, ahogy más elmenekült román lakos sem.

A 'TEPLOMROMBOLÁSOK' JELENSÉGE A NUNCIUSI JELENTÉSEK TÜKRÉBEN

A két világháború közötti időszakban mindkét román egyház látványos előretöréséről beszélhetünk. Kis részben számbelileg (áttérés), nagyobb részt intézményi struktúrában figyelhető ez meg. 22 év alatt a két román egyház megduplázta struktúráját. A román görögkatolikus egyház 1918-ban a következőképpen nézett ki: a gyulafehérvár–fogarasi érsekségnek volt alárendelve a nagyváradi, lugosi és szamosújvári püspökség. A konkordátumnak megfelelően 1930-ban még egy püspökséget alapítottak Nagybánya székhellyel.

A román egyházak két világháború közötti történetének egyik legnehezebb kérdése a templomépítések ügye. Ezáltal ugyanis az egyház olyan településeken is megjelent, ahol korábban – hívek híján – nem létezett. Az új egyházközségek alapítása és templomok építése látványos folyamat volt. Az 1940-ben visszacsatolt területen összesen 463 templomot építettek fel, ebből 272 volt görögkatolikus és 191 ortodox. A Székelyföldön 120 új templom jelent meg 1940-ig.¹²⁴ A katonai közigazgatás időszakában bekövetkezett sorozatos templombontások/rombolások nyomán a magyar hatóságok 1942-ben külön rendeletet adtak ki, amelyben igyekeztek felmérni a 22 év alatt felépült román templomok szükségességét és anyagi háttérét.¹²⁵ A kimutatás szerint az új templomok elsősor-

120 *Angelo Rotta nunciussal 4288/40 [N. Pr. 244] sz. jelentése Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz a román papok kiutasításáról.* 1940. november 10. ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 354rv.

121 *Vallás és Közoktatásügyi Miniszter átirata a Miniszterelnökéhez görögkatolikus papok visszaengedéséről.* 1941. május 6. MNL OL, K 28, 74. csomó, 125. tétel, 1942-D-15255. 23–25. f.

122 *Udvarhely vármegye főispánjának jelentése kiutasított görögkatolikus pap visszaengedéséről.* 1941. június 25. 28., *Csik vármegye főispánjának jelentése kiutasított görögkatolikus papok visszaengedéséről.* 1941. július 2. 29–30., illetve: *Háromszék vármegye főispánjának jelentése kiutasított görögkatolikus papok visszaengedéséről.* 1941. július 25. 32. MNL OL, K 28, 74. csomó, 125. tétel, 1942-D-15255. 32. f.

123 *Miniszterelnökség átirata a Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumnak a görögkatolikus papok visszatéréséről.* 1941. október. MNL OL, K 28, 74. csomó, 125. tétel, 1942-D-15255. 34. 38–43. f.

124 SZLUCSKA János: „Pütkösdí királyság.” *Az észak-erdélyi oktatásügy története 1940–1944.* Budapest, 2009. 210.

125 A rendeletet először 1940 decemberében, majd 1942 tavaszán 84/1942 számmal újra kiadták. *A Belügyminisztérium rendelete a visszacsatolt területek főispánjaihoz a román templomok ügyében.* 1940. december 9. MNL OL, K 150 Belügyminisztérium általános iratai (továbbiakban K 150), 311/1942. 40–41. f. A felmérés célja egyrészt az volt, hogy pontos képet kaphassanak a román egyházak előretöréséről, más-

ban nem a román többségű területeken (Máramaros, Beszterce) épültek, hanem a vegyes vagy magyar többségű (Szatmár, Kolozs) megyékben. Az egységes régióként kezelt Székelyföldön épült a legtöbb templom (34,5%), miközben ott élt a legkevesebb román.

A kimutatás egyik legérdekesebb része arra vonatkozik, hogy építésekor, illetve a felmérés időpontjában, 1942-ben a templom szükséges-e, és az illető egyházközség képes lesz-e fenntartani. A feleletadók szubjektivitása ellenére a templomok 60%-át szükségesnek vélték felépítésükkor, a román közösségnek 1918-ban tehát kevesebb temploma volt, mint amennyire igény mutatkozott. A Székelyföldön azonban a templomok 2/3-a nem valós igényt elégített ki, hanem az államiság jelképeként szolgált. 1942-re a vallásváltoztatások miatt csökkent a román templomok iránti igény, de azok közel felét továbbra is szükségesnek ítélték meg. A Székelyföldön ez az arány csak 1/3.

A felmérés egyik pontja a templom felépítésének anyagi alapját firtatta. Csak alig több mint az esetek 10%-ában épült fel a templom kizárólag az egyház hozzájárulásából, közel ¼-ük építési költségeihez az egyház semmivel nem járult hozzá. Jellemző, hogy a román egyházak többségi léhelyzetének kidomborításához az államhatalom az esetek 60%-ában valamilyen formában hozzájárult (akár a kormány, akár a megye, vagy település, egyes esetekben mindegyik). Székelyföldön ez még hangsúlyosabb, a település több esetben járult hozzá a templom felépítéséhez, mint maga az egyházközség, hiszen sokszor az egyházközségek a templom felépülésével egyidejűleg jöttek létre, így semmilyen, vagy minimális anyagi alappal rendelkeztek. Az 1942-es felmérés leglényegesebb része a magyar lakosság (a kimutatásban „más hívek” néven szerepel) hozzájárulása a vizsgált templomok felépüléséhez. Arányában a harmadik legfontosabb faktor volt ez, különadók, téglajegyek vagy közmunka révén. Lényeges az eltérés a visszacsatolt területek összessége és a Székelyföld között, ez utóbbi régióban a magyar lakosság minden második templom felépítéséhez valamilyen formában hozzájárult.¹²⁶ Ha nem is teszi elfogadhatóvá, ez a tény valamilyen szinten magyarázatot ad a bevonulás után történetekre.

A katonai közigazgatás idején a román egyházakkal szembeni további súlyos – és az atrocitások után legtöbbit emlegetett – sérelem a ’templomrombolások’ ügye. 1940. november 9-ről 10-re virradó éjszaka Románia történelmének addigi legpusztítóbb földrendését élte át, erőssége elérte a 7,4 fokot. A földrendésben 1600-an meghaltak, 12 ezren megsebesültek. A legnagyobb pusztítás Bukarestben történt, emellett nyolc megyében 20–70%-os volt a kár mértéke. Dél-Erdélyben Brassóban okozta a legnagyobb károkat, itt hét középület és a botfalusi cukorgyár egyik szárnya dőlt össze.¹²⁷ A visszacsatolt területeken a legnagyobb károk Sepsiszentgyörgyön és Háromszék megye kovásznai járásában keletkeztek. Az elsődleges jelentések 11 templom megsérüléséről tettek említést, közöttük volt a maksai református és a kézdiszentkeresztli katolikus templom is. A földrendésre és az okozott károokra a későbbiekben templombontáskor a magyar hatóságok gyakran hivatkoztak.

---

részt az illető községeket ért anyagi kárt megállapítsák, ami alapul szolgálhat egy később, a román egyház ellen indítandó perhez.

126 Hasonló következtetésre jutott a témában az eddigi legjobb összefoglalót megíró Pál János. Ő a román „térítéseket” és templomépítkezéseket vizsgálta a székelyföldi unitárius közösségekben, elsősorban helyi források alapján. PÁL János: *Vissza- és elrománosítási kísérletek a székelyföldi unitárius egyházközségekben*. Magyar Kisebbség (2008) 1–2. szám, 186–253.

127 *Jelentés az 1940. november 9–10-i földrendésről*. 1940. november 12. Arhivele Naționale Istorice Centrale [Román Történelmi Levéltár], (a továbbiakban ANIC), Fond 765., Președinția consiliului de ministri. Cabinetul militar Ion Antonescu [Román Minisztertanács. Ion Antonescu katonai kabinetje] (a továbbiakban fond 765), dos. 162/1940. 7–10. f.

A 'templomromboláshoz' köthető események pontos feltárása napjainkban is nehézségekbe ütközik. A nagy érdeklődés ellenére kevés levéltári kutatás történt, másrészt kevés írott forrás maradt ránk. A katonai közigazgatás időszakának forrásai amúgy is szűkösek, de feltételezhetjük, hogy a jelenség dokumentálását sem tartották fontosnak. Alaputatások hiányában sem a lerombolt templomok pontos számáról, sem annak idejéről nem alakult ki konszenzus a román és magyar történetírásban. Az eddigi kutatások a jelenséget a katonai közigazgatás időszakára korlátozták, jelen kutatás szerint azonban később is bontottak le román templomokat. Adataink szerint az 1940 őszen–1941 elején „eltűnt” román templomok száma 17, további hármat pedig raktárrá alakítottak. Ebből tizenkettőt a katonai közigazgatás időszakában, ötöt pedig a polgári közigazgatás idején bontottak le. Földrajzi megoszlás szerint 15 templom a Székelyföldön, míg egy-egy Máramaros (Petrovabisztra) és Bihar (Szalárd) megyében található. A rombolás és bontás közötti fontos különbségre Pál János hívta fel a figyelmet, jelen kutatás is megerősíti az ő eredményeit. A 17 érintett templom közül csak négyet romboltak le, 12 templomot hatósági rendeletre bontottak le, közülük négyet már a polgári közigazgatás időszakában. A hatósági rendeletre lebontott templomok mindegyikének indoklása az volt, hogy a földrengés következtében életveszélyessé vált.¹²⁸ A helyi lakosság tehát részt vett az eseményekben, de nem spontán népi megmozdulásról volt szó.¹²⁹ Az eddigi kutatások nem hangsúlyozták a földrengés szerepét, az érv azonban elfogadható. Feltűnő mégis, hogy bár több magyar templom is megsérült, egyiket sem kellett a földrengés miatt lebontani. Továbbra sem zárható ki, hogy egyes esetekben a földrengés csak ürügy volt a bontás elrendeléséhez.

Jelen kötetben közölt nunciusi jelentésekben a 'templomrombolások' jelensége csak érintőlegesen jelenik meg, az események megtörténte után, 1941 tavaszán. A dokumentumok Tisserant bíborosnak Luigi Maglione bíboros, vatikáni államtitkár részére küldött beszámolója mellékleteként jelennek meg, összesen hét dokumentum foglalkozik a kérdéssel. A bíborosnak öt templom „lerombolásáról” van tudomása, részletesen a gyergyóditrói,¹³⁰ oklándi¹³¹ és mezőpaniti¹³² templomokról szólnak jelentések. Információink szerint mindhárom templomot lebontották és nem rombolták. A közölt jelentésekben is okként a földrengés van megjelölve, de ezt már akkor is fenntartásokkal kezel-

128 A földrengés ténye mellett mindig kihangsúlyozták, hogy az újonnan épített templomok gyenge minőségűek voltak. Az egész templomépítkezési hullámot „gazdasági panamának” tekintették, amelynek érintettjei – legtöbbször a papok – az építőanyag nagy részét saját célra használták fel. *Újváry Dezső követségi tanácsos beszámolója a német–olasz tiszti bizottsággal a templomrombolásokról folytatott megbeszéléseiről.* 1941. december 27. MNL OL, K 63, 264. csomó, 27. tétel, 11/1942. 341–343. f.

129 Igazságügyi minisztériumi megfogalmazás szerint: „A rombolás tehát a felszabadulásakor jelentkező rendkívüli tömegigazalom hatása alatt következett be.” *Az Igazságügyi Minisztérium jelentése a Külügyminisztériumnak a lerombolt templomok ügyében.* 1942. január 27. MNL OL, K 63, 264. csomó, 27. tétel, 11/1942. 326–328. f.

130 *Melléklet Tisserant bíborosnak, a Keleti Kongregáció titkárának N. 505/40 sz. leveléhez Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz Gergely János parókus beszámolójáról.* 1941. április 11. ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, f. 83r.

131 *Melléklet Tisserant bíborosnak, a Keleti Kongregáció titkárának N. 505/40 sz. leveléhez Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz az oklándi templom ügyében.* 1941. május 27. ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 86r–87r–88r.

132 *Melléklet Tisserant bíborosnak, a Keleti Kongregáció titkárának N. 505/40 sz. leveléhez Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz a mezőpaniti templomról.* 1941. június 18. ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 90r–93r.

ték.¹³³ A bíboros szerint évszázadok óta nem történt hasonló eset a térségben, az esetek – joggal – mély fájdalmat és megdöbbenést váltottak ki belőlük. A legmeggdöbbenőbbnek a gyergyóditrói esetet tartja, mivel a templom megsemmisülése egy római katolikus többségű településen történt, s a bontást követően a templom ikonosztázát és kegszereit elárverezték.¹³⁴ Nem ismert a Vatikán későbbi álláspontja a 'templomrombolásokat' illetően, azonban meglátásunk szerint ezen sajnálatos események is hozzájárultak a magyar kormány erőfeszítéseinek kudarcához.

KÖVETKEZTETÉSEK

Mivel a kötet válogatás a budapesti és bukaresti nunciások Erdéllyel kapcsolatos (valójában az erdélyi görögkatolikus egyházat érintő) napi politikai jelentéseiből, és időben is behatárolt (1940–1941), átfogó következtetések levonására nem ad módot. A más forrásokból ismert és feltárt folyamatokhoz képest a most közölt jelentések lényeges újdonságot nem hoznak. Amellett, hogy felhívja a figyelmet ezen források létére, a kötet legfőbb érdeme, hogy sok tekintetben árnyalja eddigi tudásunkat. Mivel napi jelentésekről van szó, az események, egyes döntések megszületésének folyamatát is nyomon lehet követni, megtudhatjuk, hogy kitől származik az első felvetés, milyen volt az első tervezet, s az miben, minek hatására módosult a végső előterjesztés megszületéséig. Mindezt egy külső szemlélő szemszögéből követhetjük nyomon, aki napi és személyes kapcsolatban volt az események szereplőivel. Természetesen más fajsúlyuk van a nem egyházi témában született jelentéseknek, ezek sokkal felszínesebbek, míg az egyházzal kapcsolatosak részletgazdagok.

Ha átfogó következtetések megfogalmazására nem is vállalkozunk az 1940 őszen felmerülő észak-erdélyi görögkatolikus egyházi kérdésekkel kapcsolatban, néhány megállapítást azért tehetünk. A legfontosabb, hogy 1940 őszen az egyházi kérdés (különösen a nemzetiségi egyházaké) politikai, elsősorban nemzetiségpolitikai kérdéssé vált, s a helyes értelmezéshez ezen szempontra mindenképp tekintettel kell lennünk. A második bécsi döntés révén megszülető új határok legalább annyi egyházügyi kérdést vetettek fel, mint amennyit megoldottak. Többségük megoldatlan maradt elsősorban az időszak rövidege, az érintett felek közti diplomáciai kapcsolatok befagyása, valamint a Vatikán halogató magatartása miatt. A felek eltérő érdekei mögötti mozgatórugók felfejtése további kutatást érdemel, az azonban kijelenthető, hogy a magyar kormány politikájának egyes elemei (parókusokkal szembeni repressziók, atrocitások, 'templomrombolások') negatívan érintették és megnehezítették a magyar kormányzat érdekérvényesítését. Ezzel együtt kimutatható, hogy a Vatikán álláspontja inkább a román félnek kedvezett.

Összefoglalóként a két nunciás magyar–román kapcsolatokat, valamint a kialakuló egyházügyi kérdéseket érintő véleményét kívánjuk bemutatni. Ezen vélemények értelmezéséhez azonban jó lenne többet tudni a nunciusokról iskolai végzettségükön és karrierjük állomásain túl. Bár személyiségükről, szocializációjukról nem sokat tudunk, a

133 Melléklet Tisserant bíborosnak, a Keleti Kongregáció titkárának N. 505/40 sz. leveléhez Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz a 'templomrombolások' ügyében. 1941. május 17. ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, f. 85r.

134 Hivatalos indoklás szerint az egyházközség köztartozása miatt került sor az árverésre. Melléklet Tisserant bíborosnak, a Keleti Kongregáció titkárának N. 505/40 sz. leveléhez Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz a ditrói árverési felhívásról. 1941. március 17. ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, f. 84r.

beszámolók így is érdekes betekintést nyújtanak abba, hogy egy külső – elviekben független – diplomata hogyan látta a helyi viszonyokat, személyeket, eseményeket.

Bár nem világos, hogy a válogatás mennyire reprezentatív vagy arányos, Cassulo bukaresti nunciusunak több jelentése született az egyházi kérdésekben. Az is lényeges különbségnek számít, hogy élénkebb kapcsolatot tartott fenn az egyházi előjárókkal – beleértve a püspököket is –, a kormány tagjaival viszont látszólag nem volt személyes kapcsolata. Ez természetesen érthető az 1940. szeptemberi fordulatot követően, amikor Romániában katonai diktatúrát vezettek be, s a kormány tagjai alapvetően a hadsereg tábormokaiból kerültek ki. Rotta nunciusunak ezzel szemben élénk kapcsolata volt a kormányzat – elsősorban katolikus vallású – tagjaival, beleértve Teleki miniszterelnököt is, míg a katolikus egyházzal főként Serédi nunciuson keresztül tartotta a kapcsolatot. Nem világos, hogy mennyire volt személyes kapcsolata pl. – a közölt dokumentumok révén kulcsszereplőnek számító – Dudás hajdúdorogi görögkatolikus püspökkel. Rotta nuncius jelentéseiből kitűnik elmarasztaló véleménye a protestánsokról, ami a korszakban nem számított kirívónak. Cassulo nunciusról a közölt jelentések alapján nem derül ki, hogy mi volt a véleménye az ortodoxokról, az ortodox egyházzal, vagy volt-e bármilyen kapcsolata velük.

Mindkét nuncius alapvetően reálisan ítélte meg a második bécsi döntést. Mindketten érezték, hogy a két fél közvetlenül nem fog tudni megegyezni. Nem amiatt, mert a románok a lakosságcsere, a magyarok a területátadást szorgalmazták, hanem főként azért, mert évszázados az ellentét a két nép között, és egyikben sincs meg a kellő hajlandóság vagy rokonszenv a megegyezésre. Mindketten kompromisszumnak, de az adott körülmények között elfogadható kompromisszumnak tartották a döntést, bár mindkét felet szomorúsággal és elégedetlenséggel töltötte el mikéntje. Cassulo nuncius szerint a megállapodás megfelelő garanciákat tartalmazott a kisebbségek számára, Rotta nuncius viszont aggódott a Romániában maradt görögkatolikusok sorsa miatt.¹³⁵

Szeptember közepétől mindkét nunciusról egyre hangsúlyosabban jelenik meg a magyar hatóságok által elkövetett atrocitások, a parókusokkal és egyházi intézményekkel szembeni retorziók ügye. Mindkettő elítélte és elfogadhatatlannak tartotta, azonban míg Rotta nuncius kárhoztatta a magyar vezetést, elsősorban a katonaságot, Cassulo nuncius bizonyos fokú megértést tanúsított, elismerve, hogy a két világháború között a román hatóságok sem bántak mindig emberségesen a magyar egyháziakkal, és a bevonulás után történt atrocitások ennek ellenhatásaként értelmezhetők. Azonban míg ezek korábban elszigetelt esetek voltak, most tömegesen jelentkeznek, s a hatóságok nem is próbálják tompítani a kilengéseket. Cassulo azt is feltételezte, hogy a román beszámolókból vannak túlzások. Elfogadhatónak tartotta, ha egyes parókusok illojálissá válnak az állammal

135 *Andrea Cassulo nuncius 6314/40 sz. jelentése Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz a politikai helyzetéről.* 1940. augusztus 30. ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 628-629, 630rv. Rotta nuncius emellett aggódott a visszatérő protestáns lakosság nagy aránya miatt is. *Angelo Rotta nuncius 3975/40 [N. Pr. 210] sz. jelentése Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz a második bécsi döntésről.* 1940. augusztus 31. ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 638rv-639rv-640. Szeptember elejéig Rotta nuncius többször visszatért a protestánsok magas számára és a – szerinte – ezzel járó nehézségekre. Érzékeltette azt is, hogy a görögkatolikusokat nem tartja egyenrangúnak a római katolikusokkal, ami a társadalmi presztízstüket és megbecsülésüket illeti. Rotta nuncius ezt minősítette a legsúlyosabb atrocitásnak, feltehetőleg nem jutott el hozzá a tömeges kivégzések esete. *Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz Serédi hercegprímás felterjesztéséről.* 1940. szeptember 14. ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 147rv-148rv, 154r.

szemben, de fegyelmezésüket szerinte csak az illetékes püspök végezheti.¹³⁶ Egyik nunciusról sem jelenik meg a dél-erdélyi helyzet, a román hatóságok cselekedetei, holott az onnan érkező hírek és atrocitások is hatással voltak arra, hogy mi történik a visszacsatolt területeken. Cassulo elismerte, hogy Dél-Erdélyből is többen elmenekültek, de szerinte ezek önként távoztak, hatósági kényszer nélkül, s ha szeretnének, bármikor visszatérhetnek a területre.¹³⁷

A kötetben nem került közlésre, de a Rotta nuncius jelentéseiről szóló első kötetben megtalálható az 1943 februárjában született ún. hároméves összefoglaló jelentés.¹³⁸ Mivel ennek jelentős része foglalkozik az erdélyi egyházi kérdésekkel is, és jól tükrözi a nuncius álláspontját, ismertetését fontosnak véljük. Rotta nuncius megértően viszonyul a magyar–román kapcsolathoz, Erdélyt Erisz almájához hasonlítja, amiért a két érintett fél évszázadokon át küzdött, és ennek megfelelően a viszálynak is évszázados múltja van a térségben. Rotta nehezményezi, hogy a román görögkatolikus hívek és püspökök egyaránt elzárkóznak a római katolikusoktól, ellentétben a ruténnel és Sztojka püspökkel. A nuncius szerint ez árt a katolikus egyház tekintélyének, és a kormányzat „nem érzékeli őket olyan jól,” elsősorban nem mint katolikusokra tekint, hanem mint nemzetiségi lakosokra. Rotta nuncius itt a román elit általánosságban is megfigyelhető elzárkózására és tudatos passzivitásba vonulására utal. Ugyanakkor részben megérti a helyzetüket, meglátása szerint „száz százalékig románok”, és – nem függetlenül a román kormány politikájától s utasításaitól – továbbra is bíznak a bécsi döntés ideiglenes jellegében. Burkoltan arra utal, hogy meglátása szerint a görögkatolikus román elitnek fontosabb a nemzeti jelleg és vonások, mint katolikus mivolta.

Rotta nuncius protestánsokról vallott, korábban ismertetett nézetei itt is felszínre kerülnek. Egyértelműen lekezeli őket, és a katolikusokra nézve a legnagyobb veszélynek tekinti, hiszen lényegesen nagyobbnak érzékelt a protestánsok befolyását a kormányzatra, mint a katolikusokét. A protestánsokkal szembeni lekezelő magatartás abban is tetten érhető, hogy kizártnak tartja, hogy a protestánsok intenzív vallási életet éljenek vagy ragaszkodjanak az erkölcsökhöz. Az Észak-Erdélyben történt atrocitásokat és túlkapásokat is annak számlájára írja, hogy a protestánsok negatívan befolyásolták a katonai vezetőket és helyi hatóságokat, ugyanis a bevonulás pillanatában nem volt a térségben római katolikus püspök, aki „felhívta volna a figyelmet a tényleges állapotok helyesebb megítélésére.” Ezzel magyarázza azt is, hogy a Székelyföldön a görögkatolikusok protestáns vallásra tértek át. Mint látszik, Rottát a protestánsokról vallott negatív nézetei viszik teljesen téves következtetésre, amikor – kis túlzással – a protestánsokat teszi felelőssé az atrocitásokért és erőszakos vallásváltoztatásokért, holott nem mutatható ki különbség a római katolikus és protestáns lelkészek magatartása között. Mindegyik térítésre használja a görögkatolikusok szorult helyzetét, s utóbbiak általában az érintett településen többségben lévő felekezet javára váltottak vallást.

136 *Cassulo nuncius a nagyváradi püspökség kapcsán 50 pap hiányáról tudott. Andrea Cassulo nuncius 6684/40 sz. jelentése Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz a román görögkatolikus egyházzal.* 1940. november 27. ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, 401rv, 410.

137 *Andrea Cassulo nuncius 6504/40 sz. jelentése Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz a magyar-román viszonyról.* 1940. október 15. ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, 458rv, 462rv.

138 *Dai Rapporti del nunzio apostolico in Ungheria S. E. Mons. Angelo Rotta, Parte I: 1930-1939 – Angelo Rotta magyarországi nuncius politikai jelentéseiből, I. rész: 1930–1939.* Szerk. SOMORJAI Ádám, Budapest 2022. 159–173.

TAMÁS SÁRÁNDI

NUNCIAL REPORTS ON THE APPLE OF DISCORD
THE SITUATION OF THE GREEK CATHOLIC CHURCH IN TRANSYLVANIA FOLLOWING THE
SECOND VIENNA AWARD

The motives behind the Hungarian government's policy towards the Romanian Greek Catholic Church after 1940 are best understood in the context of its nationality policy as a whole. The Hungarian state of the Horthy era defined itself as a Christian state, where churches (including the Protestant ones) had an important influence and their internal autonomy was guaranteed by law. The state, however, regarded the churches as instruments to be used in order to achieve its political goals. While the Reformed and Orthodox Churches were easier to deal with because of their independence and national character, the Catholic Church was a different matter: the Vatican was to be consulted on all matters relating to the Catholic Church. Thus, there was a mutual interdependence, where the interests of the state were limited on the one hand by the Vatican, but also taken into account on the other, since the state provided substantial subsidies for the church.

The study examines the ecclesiastical issues that arose in the territory of Northern Transylvania in the wake of the Second Vienna Award. It focuses mainly on the Greek Catholic Church, using the daily reports of the nuncios in Budapest and Bucharest as source. The analysis centers on governmental nationality policy, through which the handling of ecclesiastical issues will be examined. Our aim is not to draw a comprehensive picture, but only to take stock of the issues related to the Greek Catholic Church that arose after the Vienna decision, and to review the proposals for a solution initiated by the parties concerned: the Hungarian and Romanian governments and the Vatican.